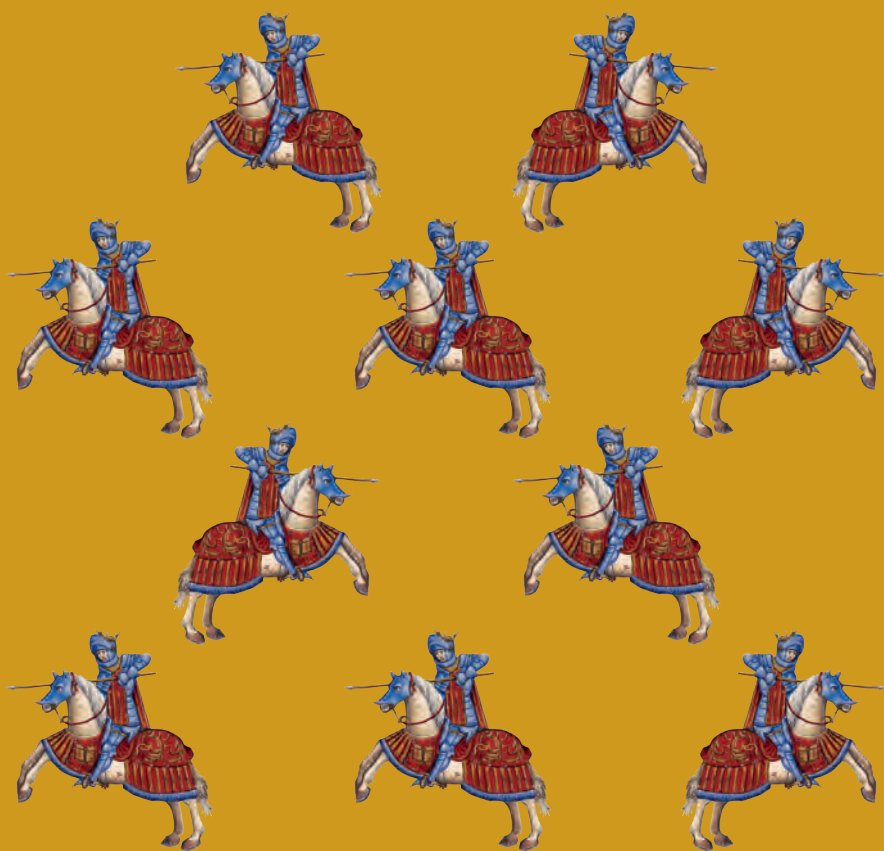

JOANOT MARTORELL

TIRANT LO BLANC

Edició, introducció i notes de Josep Pujol

EDITORIAL BARCINO · IMPRESCINDIBLES

Biblioteca de Clàssics Catalans

IMPRESINDIBLES
BIBLIOTECA DE CLÀSSICS CATALANS

DIRECTOR
ORIOL MAGRINYÀ

CONSELL ASSESSOR
LOLA BADIA, MARGARIDA CASACUBERTA,
FRANCESC J. GÓMEZ, TOMÀS MARTÍNEZ,
JOSEP MASSOT, RAQUEL PARERA,
JOSEP PUJOL, JOAN SANTANACH,
ALBERT SOLER, JOSEP SOLERVICENS,
GUILLEM USANDIZAGA

FUNDACIÓ////**CARULLA**

JOANOT MARTORELL

TIRANT LO BLANC

Edició, introducció i notes de Josep Pujol

EDITORIAL BARCINO · IMPRESCINDIBLES

Biblioteca de Clàssics Catalans

Imprescindibles. Biblioteca de Clàssics Catalans, 1

Primera edició: novembre de 2021

© de l'edició, la introducció i les notes,
Josep Pujol, 2021

© de les il·lustracions de l'arnès del cavaller: Georgina Sedano, 2021

Il·lustració de la coberta: detall del *Llibre d'hores d'Alfons el Magnànim* (1436-1443)

© British Library, Add MS 28962

Reservats tots els drets d'aquesta edició:
Editorial Barcino, SA
Via Augusta 252-260, 5è. 08017 Barcelona
www.editorialbarcino.cat

Edició núm. 875
Dipòsit legal: B 16751-2021
ISBN: 978-84-7226-893-7

Primera revisió del text original: Francesc J. Gómez
Edició de taula i revisió de l'original: Marta Marfany
Correcció de proves: Books Populi-Lurdes Serramià
Disseny de la coberta: Duró Studio
Disseny de l'interior: Duró Studio i Tono Cristòfol
Preimpresió: Tono Cristòfol
Impressió: Gràfiques Ortells, SL

ÍNDIX

EL <i>DECAMERÓ</i> DELS CATALANS?	7
INTRODUCCIÓ	13
1. El <i>Tirant</i> en el seu temps.....	13
2. Unitat i varietat.....	18
3. La ficció, la història i la realitat contemporània	24
4. L'heroi: nom i destí messiànic	31
5. La cavalleria i la guerra	33
6. L'amor: sentimentalisme i comicitat	38
7. La retòrica, els models literaris i l'escriptura imitativa.....	46
8. Del manuscrit a l'impres: la datació de la novella, les edicions i les traduccions	53
9. La nostra edició.....	57
JOANOT MARTORELL: RETALLS BIOGRÀFICS.....	63
BIBLIOGRAFIA.....	75
<i>TIRANT LO BLANC</i>	87
GLOSSARI	1351
L'ARNÈS BLANC.....	1367
TAULA	1371

EL DECAMERÓ DELS CATALANS?

L'any 1724 es va imprimir a Roma el primer volum —l'únic publicat— d'un magne projecte del clergue català expatriat Antoni de Bastero, que es titulava *La Crusca provenzale*. Era un recull de notícies històriques i literàries sobre els poetes occitans medievals, que incloïa també els autors de «nazione catalana». Per això hi parla de Joanot Martorell i el *Tirant lo Blanc*. A la biblioteca de La Sapienza —la universitat de Roma—, va tenir l'oportunitat de veure'n un dels rars exemplars de la primera edició (València, 1490). El text li devia fer impressió. Prou perquè considerés Joanot Martorell un dels «più chiari lumi della nostra lingua» i ens sorprengué amb aquesta valoració històrica:

Questo libro, per quel che appartiene a purità ed eloquenza di lingua, debbe avere il primo luogo tra i nostri prosatori, nè più, nè meno, come il *Decamerone* fra i Toscani.

[Aquest llibre, pel que fa a la puresa i l'eloqüència de la llengua, ha d'ocupar el primer lloc entre els nostres prosistes, ni més ni menys que el *Decameró* entre els toscans.]

L'afirmació no descriu cap realitat; més aviat formula un desideràtum. Expressa, potser, el que el *Tirant* hauria pogut ser en unes altres circumstàncies històriques: el *Decameró* dels catalans, és a dir,

un model de prosa literària, un clàssic autèntic. Aquest judici, però, quedà soterrat sota el devesall d'erudició de Bastero. Fou infinitament més influent un altre judici, el de Cervantes, que a través de la veu del capellà al capítol sisè del *Quijote* qualificà el *Tirante* (és a dir, la traducció castellana del *Tirant* impresa el 1511) de «mejor libro del mundo» i en valorà l'enginy i l'atenció a la vida real. Amb tot, el judici de Bastero té la virtut de cridar l'atenció sobre un problema històric.

El *Tirant lo Blanc* posa els lectors moderns davant una sèrie de paradoxes i perplexitats que tenen a veure amb el seu estatus de clàssic de la tradició literària catalana, i, de fet, amb la noció mateixa de tradició i de clàssic en una nació amb una història canviant i convulsa, que ha hagut de remar tant contra corrent per refer —o senzillament fer— el que la història, és a dir la política i els seus efectes, desfeia, impedia o negava. Molt esquemàticament: el *Tirant* es concebé i s'escrigué en el període de màximes expansió política i projecció internacional de la llengua catalana i de l'estructura política que coneixem amb el nom una mica equívoc de Corona d'Aragó, i es publicà dues vegades, el 1490 i el 1497, a València i Barcelona respectivament, coincidint amb la consolidació del negoci editorial i la capacitat de difusió de la impremta al temps dels reis Catòlics. Però deixà un rastre escàs. A penes si hi ha un esment al *Tirant* en una altra obra literària catalana abans de 1500. Després, al llarg del segle XVI, del XVII, del XVIII i de bona part del XIX, el silenci, que només trenquen la traducció castellana de 1511, amb alguns esments castellans aïllats, entre els quals destaca el de Cervantes —i d'aquí les notícies sobre el *Tirant* als segles XVIII i XIX—, i la singular tradició italiana, amb una traducció editada tres vegades entre els segles XVI i XVII i amb evidències d'ús literari del *Tirant* en tractats de cavalleria i en poemes narratius com ara l'*Orlando furioso* de Ludovico Ariosto. Aquí, és a dir a Barcelona o València, no res, coincidint amb el naufragi de la literatura culta en català entre finals del regnat de Ferran II i l'entronització dels Àustries.

Martorell no fou l'únic perjudicat. La interrupció en la transmissió dels autors catalans medievals —amb la gran excepció d'Ausiàs March i, per altres raons, de Ramon Llull—, confluint amb l'absència d'una literatura renaixentista modèlica, impedí la constitució d'una tradició, la selecció de models canònics i la successió de lectures contínuament renovades. Martorell no fou mai Boccaccio, Ariosto, Rabelais o Cervantes. Si, en temps dels Àustries, Ausiàs March pogué alimentar el gruix de la poesia renaixentista castellana amb una influència que arriba al segle XVII, el *Tirant* sobrevisqué, desarrelat i marginat, gairebé només en el record del cervantisme erudit —i, tanmateix, aquesta presència erudita castellana el salvà de l'oblit absolut.

El bibliògraf, poeta i editor Marian Aguiló preparà la primera edició moderna del *Tirant*, que aparegué a Barcelona entre 1873 i 1905. Per la naturalesa de les edicions d'Aguiló, adreçades a un públic selecte, tingué una difusió limitada, i, tot i l'interès d'alguns erudits, sovint més patriòtic que literari, el *Tirant* i Martorell no acabaren mai de formar ben bé part essencial de l'horitzó de recuperació d'autors i obres medievals per part dels romàntics renaixents i, després, els intel·lectuals modernistes i noucentistes. L'excepció foren algunes figures rellevants entre l'acadèmia, la política i el periodisme, com Lluís Nicolau d'Olwer a Barcelona o Carles Salvador a València, i les singularíssimes valoracions de Josep Carner, que el 1917 veia en el *Tirant* un «llibre de galanies i sumptuositats imaginatives i verbals», i, deu anys més tard, en reivindicava els valors aristocràtics de què Catalunya havia estat privada secularment i en lloava la tendència a l'esforç i a la tensió imaginativa.

D'alguna manera, Carner subratllava uns valors que diferien del corrent de fons que, contemporàniament, havia monumentalitzat la prosa de Bernat Metge, adjectivada de «clàssica» i «ciceroniana». Recordem que Metge donà nom a la fundació editora dels clàssics grecs i llatins, i que el primer volum de la col·lecció «Els Nostres Clàssics» de l'editorial Barcino fou justament *Lo somni* de Metge (1924). El segon

fou el primer tom d'una edició del *Tirant lo Blanc*, a cura de J. M. Capdevila, en cinc toms (1924-1929), que en part per aquesta veneració del «classicisme» de Metge patí la supressió dels capítols més verbalment sumptuosos de la novel·la. Tanmateix, les ressenyes elogioses a la premsa fan evident que, malgrat la mutilació, aquesta edició marcà un punt d'inflexió importantíssim en la recepció moderna del *Tirant* i l'inscrigué de manera vindicativa en la nòmina dels clàssics antics que volen ser llegits, i no desats «en prestatges i vitrines», en paraules del seu editor. La guerra de 1936-1939 i la dictadura franquista avortaren els efectes d'aquest projecte, però, al mateix temps, l'establiment definitiu del *Tirant* en el cànon de la literatura catalana antiga es donà en plena postguerra gràcies a l'esforç individual i sostingut de Martí de Riquer. Les seves edicions successives del *Tirant* a partir de 1947 (primer a l'editorial Selecta de Josep M. Cruzet, i als anys seixanta i setanta a Seix-Barral i Ariel) foren motivades en part per l'elogi de Cervantes i el seu ressò, i en part pel record de la lectura juvenil que Riquer n'havia fet en l'edició d'«Els Nostres Clàssics», i hi va saber conjugar de manera poc comuna l'erudició del savi amb l'entusiasme del lector apassionat. Riquer feu arribar el *Tirant* a un nou públic de lectors que necessitava i demanava referents en el procés de reconstrucció d'una cultura nacional que travessava el període de la dictadura. Que, novament —l'acadèmia a banda—, escriptors de renom hispànics o italians s'hi interessessin (Dámaso Alonso el 1951, Mario Vargas Llosa el 1969, Italo Calvino el 1985) i se'n fessin traduccions a altres llengües modernes (sobretot l'anglesa de David Rosenthal, de 1984) posà el *Tirant* en un escenari internacional i acabà de convèncer del valor permanent d'aquest clàssic rescatat. Amb la normalització de l'ensenyament de la llengua i la literatura catalanes, la novel·la esdevingué de lectura —fragmentària— obligada, i s'ha adaptat, amb més o menys encert i fortuna, al teatre, la novel·la gràfica, el cinema, el ballet o l'òpera de cambra.

El cinquè centenari de la primera edició de la novel·la, el 1990, i la celebració del sisè centenari del naixement de Martorell, el 2010,

donaren una empenta definitiva. S'organitzaren congressos, es fomentà la recerca d'arxiu, que il·luminà la vida de Joanot Martorell, es reedità l'edició de Riquer, que el 1990 i el 1992 publicà els seus dos llibres definitius, Lola Badia posà les bases per a una reavaluació de la cultura literària de Joanot Martorell, i Albert Hauf donà a la llum una primera edició amb voluntat crítica, que millorà i amplià amb una anotació personal i riquíssima en una segona edició el 2004. Com s'esdevé en totes les cultures consolidades, fa poc n'ha aparegut també una versió íntegra al català actual, a cura de Màrius Serra, amb voluntat de conquerir els lectors que tot clàssic reclama. L'edició present, que pren peu en el text i en l'exemple de Riquer, vol fer transitar els lectors pel camí del mig, és a dir, vol convidar-los a llegir el text en la seva forma lingüística original, però amb la comoditat de la regularització gràfica i d'algunes solucions fonètiques antigues, i amb el suport d'una introducció descriptiva i d'una anotació que aspiren a suplir la distància lingüística i cultural que ens separa del text, per tal de posar el lector en la disposició de gaudir de la lectura sense perdre de vista la necessària perspectiva històrica.

En aquesta història accidentada, des de Cervantes ha predominat la valoració del *Tirant* en termes de fidelitat i atenció a la realitat. És lògic, perquè les valoracions han coincidit amb moments de predomini d'un pensament literari de base aristotèlica o positivista, que exigeix a les novel·les que fabulin a partir d'una representació fidedigna de la realitat. Aquest «realisme» el distingeix, efectivament, en el moment de la seva composició, però no li és exclusiu, i el comparteixen altres novel·les del seu temps. Entre els textos catalans, només cal pensar en el *Curial e Güelfa*. Però el *Tirant* és més que això. També és la suntuositat imaginativa i verbal que hi veia Carner, el gust per l'elevació retòrica i d'estil apresat en els clàssics llatins, pedra de toc de la literatura culta de mitjan segle xv, que valorava Bastero. I també la irresistible energia còmica i l'enginy teatral de les situacions amoroses, la capacitat de poblar el món de la ficció d'una multitud de personatges amb

papers ben dibuixats, l'absorció i la imitació creativa de les tradicions literàries catalana, italiana i clàssica. I, per damunt de tot, el gust de narrar. Aquesta multiplicitat d'ingredients fa del *Tirant* el clàssic que no va arribar a ser quan tocava, però que ha guanyat de ser, per mèrits propis, per als lectors dels darrers cent anys. Si parem bé l'orella, hi sorprendrem el refrany, l'acudit, el gir solemne, la rèplica contundent o l'artifici retòric en una llengua que podem reconèixer com a viva, malleable i pròxima a través dels cinc segles i mig que ens en separen. Com el *Decameró* per als toscans.

9. La nostra edició

El *Tirant* espera encara una edició crítica. La de Riquer, que es volia explícitament divulgativa —i d'urgència, perquè no hi havia cap edició completa des de la d'Aguiló—, es basà en l'exemplar de Nova York de la primera edició, n'esmenà errors i en modernitzà la grafia. Les úniques edicions amb voluntat crítica són les dues d'Albert Hauf (1990 i 2004) i la inèdita de Perera (1995), que parteixen d'un exemplar de la primera edició (el de València en la de Hauf, el de Londres en la de Perera) contrastat (en la de Perera sistemàticament) amb la resta de la tradició impresa, incloses les traduccions antigues.

L'edició present es basa en l'edició de Riquer (1979), que ha estat revisada a la vista de les edicions i els aparats crítics de Hauf i de Perera i de la consulta dels facsímils dels exemplars conservats de les dues edicions antigues. Sense comptar la correcció d'errors tipogràfics i canvis importants en la puntuació, d'aquesta revisió del text de Riquer en resulten unes 450 discrepàncies, fruit de l'examen de les esmenes introduïdes per Riquer i, sobretot, de la introducció de noves esmenes al text dels incunables en aquells llocs on s'han identificat errors segurs que permeten proposar esmenes plausibles i fonamentades filològicament en la paleografia i la tipografia, la llengua antiga i les fonts conegudes dels passatges on s'ha detectat l'error (val a dir que no sempre és possible l'esmena, o que no ho és en el grau que l'editor voldria; per un principi elemental de prudència, hi ha passatges del *Tirant* que presenten alguna dificultat textual que queda, de moment, per resoldre). Atès el caràcter divulgatiu d'aquesta edició, no s'hi ha inclòs un aparat de variants i esmenes, ni es registren o justifiquen a les notes les esmenes introduïdes. Caldrà, doncs, que el lector faci confiança als criteris i a la bona fe de l'editor.

L'anotació que acompanya el text té dos objectius. El més immediat és la resolució d'aquells problemes de comprensió literal derivats de la llengua antiga, especialment en l'àmbit del lèxic (tant en el vocabulari

especialitzat, com en els usos o sentits desuets de mots corrents) i d'alguns aspectes de la morfologia verbal. Llevat d'excepcions comptades, el mot o expressió s'anota només la primera vegada que apareix, però el lector pot recuperar-lo també a través del vocabulari que tanca el volum. El segon objectiu és la identificació de tots aquells elements concrets (personatges, fets històrics, llocs, costums, indumentària, tècniques, etc.) i de referències literàries explícites o implícites que permeten reconstruir per al lector modern l'horitzó històric, literari, cultural i religiós de la novel·la. Hem procurat, en aquest cas, cenyir-nos a la informació puntual. S'ha volgut indicar també aquells llocs en què Martorell copia, reescriu o reelabora textos d'altres autors, clàssics o moderns; no amb escrípol erudit, sinó perquè aquestes fonts —algunes, molt especialment— determinen l'estil, la construcció retòrica o el to de molts parlaments dels personatges al llarg de la novel·la; queda en mans del lector la decisió de seguir aquestes pistes i descobrir la prosa de Joan Roís de Corella o la qualitat de les traduccions medievals dels clàssics llatins. En atenció al caràcter d'aquesta edició, el lector no trobarà a l' anotació discussions de caràcter textual ni hipòtesis interpretatives. Per aquesta mateixa raó, tampoc no es detalla l'autoria de les aportacions que no són degudes a qui signa, que s'han inclòs a la bibliografia. Convé fer constar aquí la importància cabdal dels treballs de Martí de Riquer, sintetitzats en els dos llibres de 1990 i 1992, i de l'anotació riquíssima d'Albert Hauf a la seva edició de 2004, que assumeix un segle d'erudició tirantiana i hi afegeix el seu coneixement enciclopèdic, especialment de matèries històriques, filosòfiques i espirituals. Moltes notes són deutores també dels llibres i articles citats en les notes que obren cada apartat d'aquesta introducció, de Joan Antoni Aguilar, Lola Badia, Rafael Beltran, Paolo Cherchi, Anton Espadaler, Isabel Grifoll, Xavier Renedo, Jordi Redondo i Jaume Torró, tots recollits a la bibliografia.

La llengua antiga no té uns criteris gràfics —i lingüístics en general— estables i normatius. En un autor hi poden conviure solucions gràfiques, fonètiques i morfològiques diverses, que s'esborren o es

barregen amb els criteris dels copistes que, a més o menys distància cronològica de l'original, van produint còpies del text, o, a partir de finals del segle xv, amb els dels impressors, que per la naturalesa i l'abast comercials tendeixen a modernitzar l'aparença lingüística dels textos de manera més o menys sistemàtica. Fixem-nos en el *Tirant*: fou escrit entre 1460 i 1464 tenint al davant —i copiant-ne fragments— molts textos amb hàbits lingüístics i gràfics diversos que es devien barrejar amb els propis; fou copiat almenys una vegada cap a 1489 per dur-lo a les premses, on uns componedors i uns revisors hi van deixar també llur empremta, és a dir, uns hàbits gràfics i altres trets lingüístics de 1490 que no sabem en quina mesura emmascaren, respecten o deixen emergir els hàbits de les còpies anteriors i els de l'autor, i que, de fet, exhibeixen una quantitat enorme de vacil·lacions entre formes fonètiques i gràfiques d'una mateixa paraula, a banda d'alternances morfològiques, lèxiques o sintàctiques, sense que es pugui dir que una sigui més genuïna que l'altra. Si la grafia és una convenció, el *Tirant* que ens ha pervingut respon a la convenció —i les incoherències— de les premses valencianes de 1490.

Per tal de servir el text a un lector que no és especialista en literatura antiga i que està avesat a un sistema gràfic normatiu regular, i com ja feu Riquer, el text es presenta puntuat i ortografiat segons els criteris de la normativa actual, d'acord amb els diccionaris i les gramàtiques de l'IEC. Hem dut, però, la modernització gràfica un pas més enllà per oferir al lector un text amb una aparença gràfica, i en part fonètica, amb menys vacil·lacions entre formes i amb una clara preferència, en cas d'alternança, per les formes gràfiques més modernes i coincidents amb les actuals, com ja s'ha fet en els volums de la col·lecció Biblioteca Barcino d'aquesta mateixa editorial.* En essència, a més de sistematitzar

* Tot i la distància cronològica i cultural, ens han servit de guia els criteris i les justificacions de Francisco Rico en la seva edició divulgativa del *Quijote* (Rico 2014). Les explicacions que segueixen assenyalen només uns criteris generals. Descriure'ls a la menuda allargaria aquesta introducció més enllà del que creiem raonable.

la representació dels contactes vocàlics (especialment en els casos dels articles i pronoms *lo* i *la*) i de resoldre sempre la preposició *ab* en la forma *amb*, hem regularitzat a partir de les formes i la norma modernes en tots aquells casos d'alternança en què una forma gràfica i/o fonètica antiga alterna amb una de més moderna i més general; en particular, i amb poques excepcions, hem optat per les pronúncies normatives modernes en tots els casos en què conviuen dues formes fruit d'assimilacions o dissimilacions vocàliques (per exemple, *esperitual* / *espiritual*, *entenció* / *intenció*, *espital* / *hospital*, *cirimònia* / *cerimònia*, *crestià* / *cristià*) i en la representació de certs grups consonàntics que alternen entre solucions populars i cultes (per exemple, *esturments* / *instruments*). Malgrat que els parlars valencians tenen solucions diferents per a alguns casos d'*a/e* i *o/u* àtones (*gener* / *janer*, *resplendent* / *resplandent*, per exemple), hem optat per la solució més general i formal. Per la mateixa raó, representem segons l'estàndard el grup *-tl-* (*espatlla*, *vetllar*) o algunes palatals intervocàliques (*platja*, *desitjar*, i no *plaja* o *desijar*), unifiquem les alternances en certes formes verbals (del tipus *ixca* / *isca*) segons la forma no palatalitzada més general i clàssica (*isca*), resolem sempre en *-esa* les terminacions dels substantius abstractes que en l'incunable apareixen en les formes *-ea* i *-esa*, sistematitzem les epèntesis vocàliques (l'alternança *mateixs* / *mateixos* ens permet de regularitzar a partir de la segona forma) i grafem *pràtica* i *praticar* segons la forma culta moderna amb *-ct-* (excepcionalment, però, mantenim la duplicitat de la forma patrimonial de l'adjectiu *catiu* i la forma culta del substantiu *captivitat*). Quant als noms de llocs i persones, hem grafat i accentuat a la moderna quan hi ha coincidència fonètica entre la forma antiga i l'actual, però hem respectat algunes alternances (*Polònia* / *Apolònia*, *Trasimeno* / *Transimeno*) i les formes gràfiques originals quan representen una forma ben establerta en català antic i en aquells topònims sense tradició catalana escrita (per exemple, els anglesos dels capítols inicials). Cap d'aquestes solucions no afecta de cap manera la morfologia nominal i verbal o la sintaxi del text

tal com el transmeten els incunables, que es respecten escrupolosament. La fixació i l'aplicació dels criteris de representació gràfica del text i la revisió i correcció consegüents no haurien estat possibles sense la col·laboració competent de Francesc Gómez i de Marta Marfany, a qui agraeixo la dedicació, la professionalitat i la paciència. Els errors que hi puguin quedar són responsabilitat exclusiva de qui signa.

JOANOT MARTORELL

TIRANT LO BLANC

A HONOR, LLAOR E GLÒRIA DE NOSTRE SENYOR DÉU JESUCRIST E DE LA GLORIOSA SACRATÍSSIMA VERGE MARIA, MARE SUA, SENYORA NOSTRA, COMENÇA LA LLETRA DEL PRESENT LLIBRE APELLAT *TIRANT LO BLANC*, DIRIGIDA PER MOSSÈN JOANOT MARTORELL, CAVALLER, AL SERENÍSSIMO PRÍNCEP DON FERRANDO DE PORTUGAL.¹

Molt excellent, virtuós e gloriós príncep, rei expectant.²

Jatsia per vulgada fama³ fos informat de vostres virtuts, molt majorment ara he hagut notícia d'aquelles per vostra senyoria voler-me comunicar e desvetlar vostres virtuosíssims disigs sobre los fets dels antics virtuosos e en fama molt gloriosos cavallers, dels quals los poetes e historials han en ses obres comendat,⁴ perpetuant llurs recordacions e virtuosos actes. E singularment los molt insignes actes de cavalleria d'aquell tan famós cavaller, que, com lo sol resplendeix entre los altres planetes, així resplendeix aquest en singularitat de cavalleria entre els altres cavallers del món, apellat Tirant lo Blanc, qui per sa virtut conquistà molts regnes e províncies donant-los a altres cavallers, no volent-ne sinó la sola honor de cavalleria; e més avant conquistà tot l'Imperi grec, cobrant-lo dels turcs, qui aquell havien subjugat a llur domini dels cristians grecs.

E com la dita història e actes del dit Tirant sien en llengua anglesa, e a vostra il·lustre senyoria sia estat grat voler-me pregar la giràs en llengua portuguesa,⁵ opinant, per jo ésser estat algun temps en l'illa d'Anglaterra,⁶ deguéis millor saber aquella llengua que altri —les quals

1 *la lletra ... dirigida*: la carta dedicatòria adreçada a Ferran de Portugal (sobre aquest noble portuguès, vegeu la introducció). La lletra adapta la dedicatòria de *Los dotze treballs d'Hèrcules* d'Enric de Villena al cavaller Pere Pardo (1417).

2 'que espera ser rei', o 'que mereix ser rei'.

3 'tot i que per la fama ja divulgada'.

4 'lloat'.

5 Sobre la ficció de l'anglès al portuguès, i després al català, vegeu la introducció.

6 *per jo ésser estat ... d'Anglaterra*: Martorell visqué un any a Anglaterra entre 1438 i 1439. Vegeu la introducció.

pregàries són estades a mi molt acceptables manaments, com ja jo sia per mon orde obligat¹ manifestar los actes virtuosos dels cavallers passats, majorment com en lo dit tractat sia molt estesament lo més de tot lo dret e orde d'armes e de cavalleria—; e jatsia, considerada ma insuficiència e les curials e familiars² ocupacions qui obsten, e les adversitats de la noïble³ fortuna, qui no donen repòs a la mia pensa, d'aquest treball justament excusar-me pogués, emperò, confiant en lo sobiran Bé,⁴ donador de tots los béns, qui ajuda als bons desigs suplint lo defalliment dels desitjants e porta los bons propòsits a degudes fins, e vostra senyoria, qui per sa virtut comportarà los defalliments, així en estil com en orde, en lo present tractat per mi posats per inadvertència, e pus verdaderament ignorància, m'atreviré expondre,⁵ no solament de llengua anglesa en portuguesa, mas encara de portuguesa en vulgar valenciana,⁶ per ço que la nació d'on jo só natural se'n puixa alegrar e molt ajudar per los tants e tan insignes actes com hi són. Suplicant vostra virtuosíssima senyoria accepteu com de servidor afectat⁷ la present obra —car si defalliments alguns hi són, certament, senyor, n'és en part causa la dita llengua anglesa, de la qual en algunes partides és impossible poder bé girar los vocables—, atenant a l'afecció e desig que contínuament tinc de servir vostra redubtable⁸ senyoria, no havent esguard a la ruditat de l'ordinació e diferència de sentències, a fi que per vostra virtut la comuniqueu entre els servidors e altres perquè en puguen traure lo fruit que es pertany, movent los coratges d'aquells

1 'com que estic obligat per la meua condició de cavaller'.

2 'cortesanes i domèstiques'.

3 'nociva, perjudicial'.

4 'el Bé suprem', Déu, designat sovint al *Tirant* amb perífrasis relatives als seus atributs («divina Providència», «divina Potència», «Rei sobirà», «universal Creador», etc.).

5 'exposar', aquí en el sentit de 'traduir'.

6 '[llengua] vulgar valenciana': la denominació local de la llengua catalana al regne de València es manifesta ocasionalment al segle xv.

7 'afectuós'.

8 'digna de respecte'.

en no dubtar¹ los aspres fets de les armes e prendre honorosos partits, endreçant-se a mantenir lo bé comú per qui milícia² fon trobada. No-res-menys, a la cavalleria moral donarà llum e representarà los escenacles³ de bons costums, abolint la textura dels vicis e la ferocitat dels monstruosos actes.

E perquè en la present obra altri no puixa ésser increpat si defalliment algú trobat hi serà, jo, Joanot Martorell, cavaller, sols vull portar lo càrrec, e no altri amb mi, com per mi sols sia estada ventilada⁴ a servei del molt il·lustre príncep e senyor rei expectant don Ferrando de Portugal la present obra, e començada a dos de gener de l'any mil quatre-cents e seixanta.⁵

1 'témer'.

2 La cavalleria o estament militar, llatíisme (*militia*).

3 'escenaris, models'.

4 'enllestida'.

5 *començada* ... 1460: per a les dates de redacció, vegeu la introducció.

PRÒLEG

Com evident experiència¹ mostre la debilitat de la nostra memòria, sotsmetent fàcilment a obliu² no solament los actes per longitud de temps envellits, mas encara los actes frescs de nostres dies, és estat doncs molt condecant,³ útil e expedient deduir en escrit⁴ les gestes e històries antigues dels hòmens forts e virtuosos, com sien⁵ espills molt clars, exemples e virtuosa doctrina de nostra vida, segons recita aquell gran orador Tul·li.⁶

Llegim en la Santa Escriptura les històries e sants actes dels sants pares, del noble Josuè e dels Reis, de Job, Tobies, e del fortíssim Judes Macabeu. E aquell egregi poeta Homero ha recitat les batalles dels grecs, troians e de les amazones; Titus Lívius,⁷ dels romans: d'Escipió, d'Aníbal, de Pompeu, d'Octavià, de Marc Antoni e de molts altres. Trobam escrites les batalles d'Alexandre⁸ e Dari; les aventures de Lançalot⁹ e d'altres cavallers; les faules poètiques de Virgili, d'Ovidi, de Dant e d'altres poetes; los sants miracles e actes admirables dels apòstols, màrtirs e altres sants (la penitència de sant Joan Baptista, santa Magdalena e de sant Pau ermità, e de sant Antoni, e de sant Onofre,

¹ *Com evident ... Tul·li*: Justificació de l'escriptura de la història a partir del lloc comú de la insuficiència de la memòria humana.

² 'oblit', llatínisme.

³ 'adequat, útil i necessari'.

⁴ 'posar per escrit'.

⁵ 'perquè són'.

⁶ Tul·li: Marc Tul·li Ciceró, polític, orador i filòsof romà (106-43 aC).

⁷ Titus Lívius: Titus Livi (59 aC-17 dC), historiador romà, autor de la història *Ab urbe condita* [Des de la fundació de la ciutat] (o *Dècades*). Els noms evoquen la segona guerra púnica (Escipió i Anníbal), la guerra civil (Pompeu) i la guerra entre Cèsar Octavià i Marc Antoni.

⁸ Alexandre el Gran, rei de Macedònia (356-323 aC), que s'enfrontà i vencé el rei persa Dari.

⁹ Lançalot: Personatge de ficció, cavaller de la cort del rei Artús, protagonista del gran cicle novellístic francès *Lancelot en prosa*, del primer quart del segle XIII. Faules poètiques: l'*Eneida*, de Virgili; *Les Metamorfosis*, d'Ovidi; o la *Comèdia*, de Dante.

e de santa Maria Egipcíaca).¹ E moltes gestes e innumerables històries són estades compilades² per tal que per obliuio no fossen delides³ de les penses humanes.

Mereixedors són d'honor, glòria e de fama e contínua bona memòria los hòmens virtuosos, e singularment aquells qui per la república⁴ no han recusat⁵ sotsmetre llurs persones a mort perquè la vida d'aquells fos perpetual per glòria. E llegim que honor sens exercici de molts actes virtuosos no pot ésser adquirida, e felicitat no pot ésser atesa sens mitjà de virtuts. Los cavallers animosos volgueren morir en les batalles ans que fugir vergonyosament. La santa dona Judit amb ànimo viril gosà matar Holofernes⁶ per delliurar la ciutat de l'opressió d'aquell. E tants llibres són estats fets e compilats de gestes e històries antigues que no seria suficient l'enteniment humà comprendre e retenir aquelles.

Antigament, l'orde militar⁷ era tengut en tanta reverència que no era decorat⁸ d'honor de milícia sinó lo fort, animós, prudent e molt expert en l'exercici de les armes. Fortitud corporal e ardiment se vol exercir amb saviesa, com, per la prudència e indústria⁹ dels batallants, diverses vegades los pocs han obtesa victòria dels molts: la saviesa e astúcia dels cavallers ha bastat aterrar les forces dels enemics. E per ço foren per los antics ordenades justes e torneigs,¹⁰ nodrint los infants

1 *los sants ... Egipcíaca*: fa referència a les biografies de sants de l'Església cristiana, recollides en volums com la *Legenda aurea* de Jaume de Voràgine (Jacopo da Varazze, 1228/30-1298).

2 'reunides'. La compilació era la tècnica pròpia de la composició d'obres històriques, enciclopèdies, summes i reculls exemplars.

3 'esborrades'.

4 Literalment 'la cosa pública' (del llatí *res publica*), és a dir, 'el país, la pàtria'.

5 'refusat'.

6 Segons el llibre bíblic de Judit, aquesta fou una viuda jueva de la ciutat de Betúlia que degollà Holofernes, cap de l'exèrcit assiri que havia envaït Israel.

7 L'estament dels cavallers (antigament, l'exèrcit o milícia).

8 'honorat', 'premiat'.

9 'enginy', 'estratègia'.

10 Combats entre dos o més cavallers, originalment com a pràctica d'entrenament, i al final de l'edat mitjana com a espectacles cortesans públics i sumptuosos.

de poca edat en l'exercici militar, perquè en les batalles fossen forts e animosos e no haguessen terror de la vista dels enemics. La dignitat militar deu ésser molt decorada, perquè sens aquella los regnes e ciutats no es porien sostenir en pau, segons que diu lo gloriós sant Lluç¹ en lo seu Evangeli.

Mereixedor és, doncs, lo virtuós e valent cavaller d'honor e glòria, e la fama d'aquell no deu preterir² per longitud de molts dies. E com entre los altres insignes cavallers de gloriosa recordació sia estat aquell valentíssim cavaller Tirant lo Blanc, del qual fa especial commemoració lo present llibre, per ço d'aquell e de les sues grandíssimes virtuts e cavalleries se fa singular e expressa menció individual, segons reciten les següents històries.

¹ Lluç, 11.21: «Quan el qui és valent, ben armat, guarda el seu pati, els seus béns es troben segurs».

² 'ser oblidada'.

COMENÇA LA PRIMERA PART DEL LLIBRE DE
TIRANT, LA QUAL TRACTA DE CERTS VIRTUOSOS ACTES
QUE FÉU LO COMTE GUILLEM DE VAROIC EN
LOS SEUS BENAVENTURATS DARRERS DIES¹

CAPÍTOL 1

En tan alt grau excel·leix lo militar estament, que deuria ésser molt reverit² si los cavallers observaven aquell segons la fi per què fonc instituït e ordenat. E per tant com³ la divina Providència ha ordenat e li plau que los set planets⁴ donen influència en lo món e tenen domini sobre la humana natura, donant-los diverses inclinacions de pecar e viciosament viure, emperò no els ha tolt⁵ l'universal Creador lo franc arbitre, que si aquell és ben regit les poden, virtuosament vivint, mitigar e vençre, si usar volen de discreció;⁶ e per ço, amb lo divinal adjutori,⁷ serà departit lo present llibre de cavalleria en set parts principals, per demostrar l'honor e senyoria que los cavallers deuen haver sobre lo poble.

La primera part serà del principi de cavalleria; la segona serà de l'estament e ofici de cavalleria; lo terç és de l'examen que deu ésser fet

¹ *Comença la primera part ... dies*: en les edicions antigues, el *Tirant* no està dividit en parts o llibres. Aquesta rúbrica podria ser el residu d'una divisió primitiva.

² 'honorat, tingut en reverència'.

³ 'i com que', 'i per tal com'.

⁴ L'analogia entre els set planetes de la cosmologia antiga i medieval (Lluna, Mercuri, Venus, Mart, Sol, Júpiter i Saturn) i les set parts del llibre és presa del primer paràgraf del *Llibre de l'orde de cavalleria* de Ramon Llull. La divisió en set parts s'aplica al llibre de Llull, però no al *Tirant*.

⁵ 'tret', 'llevat'; participi de *toldre*.

⁶ *ha ordenat ... discreció*: segons la doctrina antiga i medieval, els astres i els seus moviments celestes influeixen sobre les inclinacions naturals dels éssers terrenals, però no determinen la llibertat humana (el «franc àrbitre» o lliure albir).

⁷ 'ajuda'.

al gentilhom o generós¹ qui vol rebre l'orde de cavalleria; lo quart és de la forma com deu ésser fet cavaller; la cinquena és què signifiquen les armes del cavaller; la sisena és dels actes e costumes que a cavaller pertanyen; la setena e darrera és de l'honor que deu ésser feta al cavaller. Les quals set parts de cavalleria seran deduïdes en certa part del llibre. Ara, en lo principi, se tractarà de certs virtuosos actes de cavalleria que féu l'egregi e estrenu cavaller, pare de cavalleria, lo comte Guillem de Varoic en los seus benaventurats darrers dies.

CAPÍTOL 2

*Com lo comte Guillem de Varoic preposà d'anar al sant Sepulcre
e manifestà a la comtessa e als servidors la sua partida*

En la fèrtil, rica e delitosa illa d'Anglaterra habitava un cavaller valentíssim, noble de llinatge e molt més de virtuts, lo qual per la sua gran saviesa e alt enginy havia servit per llong temps l'art de cavalleria amb grandíssima honor, la fama del qual en lo món molt triümfava, nomenat lo comte Guillem de Varoic.² Aquest era un cavaller fortíssim qui en sa viril joventut havia experimentada molt la sua noble persona en l'exercici de les armes, seguint guerres així en mar com en terra, e havia portades moltes batalles a fi. Aquest s'era trobat en set batalles campals³ on hi havia rei o fill de rei, i de deu mília combatents ensús,⁴ e era entrat en cinc llices de camp clos,⁵ u per u, e de tots havia obtesa victòria gloriosa.

¹ Pertanyent a l'estament de la noblesa, que inclou els cavallers.

² El comte de Warwick, prop de la frontera entre Anglaterra i Gal·les. Un fictici Gui o Guy, comte de Warwick, protagonitzà una novel·la molt difosa des del segle XIII. Vegeu la introducció.

³ Batalles en camp obert entre dos exèrcits.

⁴ 'de deu mil en amunt'.

⁵ Modalitat de combat regulat entre dos cavallers en un espai delimitat.

E trobant-se lo virtuós comte en edat avançada de cinquanta-cinc anys, mogut per divinal inspiració, preposà de retraure's de les armes¹ e d'anar en peregrinació e de passar a la casa santa de Jerusalem,² on tot cristià deu anar, si li és possible, per fer penitència e esmena de sos defalliments. E aquest virtuós comte hi volgué anar, havent dolor e contrició de moltes morts que en la joventut sua havia fetes, seguint les guerres e batalles on s'era trobat.

E feta la deliberació, en la nit manifestà a la comtessa, muller sua, la sua breu partida, la qual ho pres amb molta impaciència, per bé que fos molt virtuosa e discreta, per la molta amor que li portava; la femenil condició promptament no pogué resistir que no demostràs ésser molt agreujada.

Al matí, lo comte se féu venir davant tots sos servidors, així hòmens com dones, e dix-los semblants paraules:

—Mos fills e fidelíssims servidors, a la Majestat divina plau que jo m'he a partir de vosaltres, e la mia tornada m'és incerta, si a Jesucrist serà placent, e lo viatge és de grandíssim perill, per què ara de present vull satisfer a cascú de vosaltres lo bon servir que fet m'haveu.

E féu-se traure una gran caixa de moneda e a cascú de sos servidors donà molt més que no devia, que tots ne restaren molt contents. Aprés féu donació a la comtessa de tot lo comdat, a totes ses voluntats, si bé es tenia un fill de molta poca edat. E havia fet fer un anell d'or amb les armes³ sues e de la comtessa, lo qual anell era fet amb tal artífici que es departia pel mig restant cascuna part anell sencer, e, amb la meitat de les armes de cascú, com era ajustat, se mostraven totes les armes.

¹ 'abandonar l'activitat militar'.

² El sant Sepulcre de Jerusalem, on segons la tradició hi ha la tomba de Jesucrist. És, des d'antic, el lloc clau del pelegrinatge cristià.

³ Senyal o emblema heràldic, que identifica el llinatge nobiliari, representat en escuts, roba i altres objectes sumptuaris.

E complit tot lo dessus¹ dit, girà's a la virtuosa comtessa e amb cara molt afable féu-li principi amb paraules de semblant estil.²

CAPÍTOL 3

*Com lo comte manifestà a la comtessa sa muller la sua partida;
e les raons que li fa, e lo que ella replica*

—L'experiència manifesta que tinc de vostra verdadera amor e condició afable, muller senyora,³ me fa sentir major dolor que no sentira, car per la vostra molta virtut jo us ame de sobirana amor, e grandíssima és la pena e dolor que la mia ànima sent com pens en la vostra absència; però la gran esperança que tinc me fa aconhortar, havent notícia de vostres virtuoses obres, que só cert que amb amor e paciència prendreu la mia partida, e, Déu volent, lo meu viatge, mitjançant les vostres justes pregàries, prestament serà complit e s'augmentarà la vostra alegria. Jo us deixo senyora de tot quant he, e us preg que tingau per recomanats lo fill, los servidors, vassalls e la casa. E veu's ací una part de l'anell que jo he fet fer; preg-vos cament que el tingau en lloc de la mia persona e que el guardeu fins a la mia tornada.

—Oh trista de mi! —dix l'adolorida comtessa—. ¿E serà veritat, senyor, la vostra partida que façau sens mi? Almenys feu-me gràcia que jo vaja amb vós perquè us puga servir, car més estime la mort que viure sens vostra senyoria; e si lo contrari feu, lo jorn que finiré los meus darrers dies no sentiré major dolor de la que ara sent; e a tot mon seny⁴ desitge sentísseu l'extrema pena que lo meu adolorit cor sosté,

1 'més amunt, abans'.

2 'aquestes paraules', 'tals paraules', fórmula per a introduir parlaments.

3 *L'experiència ... muller senyora*: l'elevació retòrica de l'obertura i alguns fragments dels parlaments dels personatges fins al capítol 27 deriven de passatges d'obres de Joan Roís de Corella i de la versió catalana de les *Tragèdies* de Sèneca. Aquí, la frase és presa del *Juí de Paris* de Corella.

4 'de tot cor'.

com pens en l'absència vostra. Digau-me, senyor, ¿és aquest lo goig e consolació que jo esperava de vostra senyoria? ¿Aquest és lo conhort d'amor e fe conjugal que jo tenia en vós? Oh mísera de mi! ¿On és la mia grandíssima esperança que jo tenia, que lo restant de ma vida aturàs la senyoria vostra amb mi? ¿E no havia prou durat lo meu adolorit viduatge?¹ Oh trista de mi, que tota la mia esperança veig perduda! Vinga la mort, puix res no em pot valer! Vinguen trons e llamps e gran tempesta per ço que lo meu senyor ature, que no es puga partir de mi!

—Oh comtessa e senyora!, de mi jo bé conec que la vostra extrema amor vos fa passar los límits de la vostra gran discreció² —dix lo comte—. E deveu considerar que, com nostre senyor Déu fa la gràcia al pecador que el fa venir a notícia de sos pecats e defalliments, e vol fer penitència d'aquells, que la muller qui ama tant lo seu cos deu amar molt més l'ànima e no li deu contrastar, ans deu fer gràcies a nostre senyor Déu com l'ha volgut il·luminar; e majorment jo, qui só tan gran pecador, que en lo temps de les guerres he fets molts mals e dans a moltes gents. ¿E no val més, puix me só apartat de les grans guerres e batalles, que em do tot al servei de Déu e faça penitència de mos pecats, que no viure en los mundanals negocis?³

—Bona cosa seria aqueixa —dix la comtessa—, emperò veig que aquest calze de dolor a beure s'ha,⁴ e tan amarg és per a mi, qui só estada tant de temps que no es poria recitar orfe de pare e de mare e viuda de marit e senyor viu, e ara que pensava que la mia fortuna fos passada e tots los passats mals haguessen remei, e veig que les mies tristes dolors augmenten; per què poré dir que no em resta sinó aquest miserable de fill en penyora de son pare, e la trista de mare s'haurà a conhortar amb ell.

1 'viudesa', en sentit ampli, per a referir-se a les llargues absències del comte.

2 Capacitat de discernir, fonament de la prudència.

3 'afers terrenals' (per oposició als espirituals).

4 's'ha de beure'.

Pres lo petit fill per los cabells e tirà'ls-hi, e amb la mà li donà en la cara dient-li:

—Mon fill, plora la dolorosa partida de ton pare, e faràs companyia a la trista de ta mare.

E lo petit infant no havia sinó tres mesos que era nat, e pres-se a plorar. Lo comte, qui véu plorar la mare e lo fill, pres en si molt gran congoixa, e volent-la aconhortar no pogué retenir les llàgrimes de la sua natural amor, manifestant la dolor e compassió que tenia de la mare e del fill, e per bon espai estigué que no pogué parlar, sinó que tots tres ploraven. Com les dones e donzelles de la comtessa veren fer tan extrem plor als tres, mogudes de gran compassió se prengueren totes a plorar e fer grans lamentacions, per la molta amor que li portaven a la comtessa.

Les dones d'honor¹ de la ciutat, sabent que lo comte devia partir, anaren totes al castell per prendre son comiat; com foren dins en la cambra, trobaren que lo comte estava aconhortant la comtessa.

Com la comtessa véu entrar les honrades dones, esperà que es fossen assegudes; après dix semblants paraules:

—Mitigant los treballosos assalts que en lo femenil coratge desesperades eleccions e molts greus enuigs procurant infonen, gran és l'aturmentat esperit meu, per on les mies injustes afficcions poden ésser per vosaltres, dones d'honor, conegudes. E acompanyant les mies doloroses llàgrimes e aspres sospirs, vençuts per la mia justa querella,² presenten l'afficció e obra per l'execució que tal sentiment los manifesta.³ A vosaltres, doncs, dones casades, endrece los meus plors e les mies greus passions signifie, per on los meus mals, fent-los vostres, amb mi us dolgau, com semblant cas com lo meu seguir vos puga, e

1 'dones nobles'.

2 'queixa'. La fórmula «justa querella» prové de les *Heroides* d'Ovidi.

3 *Mitigant ... manifesta*: passatge afectat de corrupció, probablement per omissió d'elements importants (igualmente, al capítol 474). El sentit és que la manifestació de les pròpies penes a les altres dones, de qui s'espera compassió, mitigarà el dolor.

dolent-vos del vostre, qui us pot venir, haureu compassió del meu, qui m'és present, e les orelles dels llegints¹ la mia dolor tal senyal facen, per on dels mals qui m'esperen me planguen, puix fermetat en los hòmens no es troba. Oh mort cruel! ¿Per què véns a qui no et vol e fuigs als qui et desitgen?

Totes aquelles dones d'honor se llevaren e suplicaren a la comtessa que fos de sa mercè que donàs espai a la sua dolor, e, amb lo comte ensems, aconhortaven-la en la millor manera que podien, e ella presse a dir:

—No és novella cosa a mi abundar en llàgrimes,² com aquest sia mon costum, car en diversos temps e anys que lo meu senyor era en les guerres de França,³ a mi no és estat dia freturós de llàgrimes; e, segons veig, lo restant de ma vida hauré de passar amb noves lamentacions. E millor fóra per a mi passàs ma trista vida en dorment⁴ perquè no sentís les cruels penes qui em turmenten! E com a lacerada de tal viure, fora de tota esperança de consolació diré: los sants gloriosos prengueren martiri per Jesucrist e jo el vull prendre per vostra senyoria, qui sou mon senyor, e d'ací avant tot lo que placent vos sia, puix fortuna alre no em consent per ésser-me vós marit e senyor. Emperò, vull que vostra senyoria sàpia tant de mi: que absent de vós estic en infern, e prop de vós, en paradís.

Acabant la comtessa les sues doloroses lamentacions, parlà lo comte en la següent forma.

¹ 'dels que llegeixen', participi de present. La referència a la lectura suggereix que aquest parlament prové d'una font no identificada.

² Pres del plany del cor de dones a *Les troianes* de Sèneca.

³ La guerra dels Cent Anys, que enfrontà Anglaterra i França en territori continental entre 1337 i 1453. Un comte de Warwick, Richard of Beauchamp, hi prengué part. Se n'explica un episodi al capítol 18.

⁴ *E millor fóra ... en dorment*; evoca Ausiàs March, I, 17-18: «Plagués a Déu que mon pensar fos mort / e que passàs ma vida en dorment.»

CAPÍTOL 4

Raons de consolació que lo comte fa a la comtessa e lo que ella replica en lo comiat; e com lo comte anà en Jerusalem

—Gran és la contentació que la mia ànima té de vós, comtessa, del so de les darreres paraules que m'haveu ara dites, e si a la Majestat divina serà placent, la mia tornada serà molt presta en augment de vostra alegria a salut de la mia ànima. E onsevulla que jo sia, la mia ànima serà amb vós contínuament.

—¿Quina consolació puc jo haver de la vostra ànima sens lo cos? —dix la comtessa—. Mas bé só certa que per amor del fill sereu en record alguna volta de mi, car amor de lluny e fum d'estopa tot és u.¹ ¿Voleu que us diga, senyor?: més és la mia dolor que no és la vostra amor, car si fos així com la senyoria vostra diu, crec restaríeu per l'amor mia. Mas, ¿què val al moro la crisma² si no coneix la sua error? ¿Què val a mi amor de marit sens res valer?

—Comtessa senyora —dix lo comte—, ¿voleu que donem fi a paraules? Que a mi és forçat de partir, e l'anar e lo restar està en la vostra mà.

—Puix més no puc fer —dix la comtessa—, entrar-me-n'he³ en la mia cambra, plorant la mia trista desventura.

Lo comte pres dolorós comiat d'ella, besant-la moltes voltes, llançant dels seus ulls vives llàgrimes, e de totes les altres dames pres comiat amb dolor inefable. E com se'n partí no se'n volgué portar sinó un sol escuder.

E partint de la sua ciutat de Varoic recollí's en una nau, e navegant

¹ *amor de lluny e fum d'estopa, tot és u*: proverbí. L'amor entre absents és efímer com el foc en l'estopa (fibra vegetal de lli o cànem).

² La crisma és la unció ritual amb oli beneït que, en el cristianisme, simbolitza la gràcia del sagrament. La frase, proverbial, vol dir que la unció sagramental no té cap valor si el que la rep —aquí, un musulmà— no s'ha convertit.

³ 'entraré', futur analític.

amb pròsper vent, per son discurs¹ de temps ell arribà en Alexandria² amb bon salvament. E eixit en terra amb bona companyia féu la via de Jerusalem, e junt³ en Jerusalem, ell confessà bé e diligentment sos pecats e rebé amb grandíssima devoció lo preciós cos de Jesucrist.⁴ Aprés entrà per visitar lo sant Sepulcre de Jesucrist e aquí féu molt fervent oració amb moltes llàgrimes e amb gran contrició de sos pecats, d'on meresqué obtenir la santa perdonança.

E havent visitats tots los altres santuaris qui són en Jerusalem, e tornat en Alexandria, recollí's en una nau e passà en Venècia, e essent junt en Venècia, donà tots quants diners li eren restats a l'escuder, perquè l'havia ben servit, e col·locà'l en matrimoni perquè no es curàs de tornar en Anglaterra; e féu posar fama a l'escuder com era mort, e ginyà⁵ amb mercaders que escriviren en Anglaterra com lo comte Guillem de Varoic era mort tornant-se'n de la casa santa de Jerusalem.

Sabent la virtuosa comtessa tal nova, fonc molt atribulada e féu molt desmoderat dol, e féu-li fer les obsèques⁶ que un tan virtuos cavaller era mereixedor. Aprés, per discurs de temps, lo comte se'n tornà en la sua pròpia terra, tot sol, amb los cabells llargs fins a les espatlles e la barba fins a la cinta tota blanca, e vestit de l'hàbit del gloriós sant Francesc,⁷ vivint d'almoines; e secretament se posà en una devota ermita de Nostra Dona, senyora nostra, la qual distava molt poc de la sua ciutat de Varoic.

1 'transcurs'.

2 Alexandria d'Egipte, al delta del Nil. Era el port principal d'Egipte i un dels més importants de la Mediterrània. Els pelegrins solien viatjar per mar fins a Alexandria i arribaven a Jerusalem per terra, travessant la península del Sinaí.

3 'arribar'.

4 combregà, rebé el sagrament de l'eucaristia.

5 'tractà enganyosament'.

6 'exèquies', cerimònia fúnebre.

7 l'hàbit dels frares franciscans o frares menors, consistent en una peça de roba de llana burella grisa, llarga i ampla, cenyida amb un cordó.

Aquesta ermita estava en una alta muntanya, molt delitosa d'arbres de gran espessura, amb una molt lúcida¹ font qui corria. Aquest virtuós comte s'era retret en aquesta deserta habitació, fent solitària vida per fugir als mundanals negocis, a fi que de sos defalliments pogués fer condigna penitència. E perseverant en sa virtuosa vida, vivint d'almoines, una volta la setmana ell anava a la sua ciutat de Varoic per demanar caritat, e, desconegut per les gents, per la gran barba e cabells llongs que ell portava, sollicitava ses almoines e anava a la virtuosa comtessa, muller sua, per demanar-li caritat, la qual, veent-lo amb humilitat tan profunda demanar-li almoina, li feia dar molt més caritat que a tots los altres pobres. E així passà per algun temps la sua pobra e miserable vida.

CAPÍTOL 5

*Com lo rei de Canària, amb gran estol, passà
en l'illa d'Anglaterra*

Seguí's après que lo gran rei de Canària,² jove fortíssim, amb la viril inquieta joventut de nobles esperances guarnida, sempre aspirant a honorosa victòria, féu gran estol de naus e de galeres³ e passà a la noble illa d'Anglaterra amb gran multitud de gents, per ço com algunes fustes⁴ de corsaris havien robat⁵ un lloc seu. Pres en si molt gran ira e, inflammat de gran supèrbia perquè algú havia tengut gosar d'enutjar-lo, amb molt gran armada partí de la sua terra, e navegant amb pròsper vent arribà en les fèrtils e pacífiques ribes d'Anglaterra. E en l'escura

1 'clara', llatínisme.

2 Contra la realitat històrica, Martorell presenta un rei musulmà de les illes Canàries. Vegeu la introducció. El retrat heroic i l'arribada a Anglaterra evoquen el viatge de Jàson a la *Història de Jàson i Medea* de Corella.

3 Tipus principal de vaixells de guerra, llargs, baixos, lleugers i ràpids, propulsats per remes (de fins a trenta bancs de remers).

4 Vaixells de guerra a remes més petits que les galeres, d'entre dotze i vint-i-cinc bancs.

5 'saquejat'.

nit tot lo replegat estol entrà dins lo port d'Antona¹ e amb gran astúcia desembarcaren, e tota la morisma isqué en terra sens que per los de l'illa no foren sentits. Com foren tots en terra, ordenaren llurs batalles e començaren a córrer² per l'illa.

Lo pacífic rei, sabuda la mala nova de llur venguda, ajustà la més gent que pogué per resistir-los e donà batalla als moros, on hagué molt gran conflicte, que hi morí molta gent d'una part e d'altra, e molt més dels cristians. E per ço com los moros eren molts més, llevaren lo camp, e l'anglès rei fonc romput³ e s'hagué a retraure amb la gent que restada li era, e recollí's dins una ciutat qui es nomena Sant Tomàs de Conturberi,⁴ allí on jau lo seu sant cos.

Lo rei d'Anglaterra tornà ajustar⁵ més gent e sabé que los moros anaven conquistant per l'illa, fent morir molts cristians e deshonint⁶ dones e donzelles e posant-les totes en captivitat. Com lo cristianíssim rei sabé que los moros havien de passar prop d'una ribera d'aigua, mès-se en un pas a l'hora de la mitjanit, emperò tan secretament no es féu que no restà que los moros n'hagueren sentiment e detingueren-se fins que fonc lo dia clar; donaren-los molt cruel batalla, en la qual moriren molts cristians, e los qui vius restaren fugiren amb l'infortunat rei, e lo rei moro restà en lo camp.

Gran fonc la desventura d'aquest rei cristià, que nou batalles perdé, una après d'altra, e s'hagué a retraure dins la ciutat de Londres e allí se féu fort. Com los moros ho saberén, posaren-li siti entorn de la ciutat e donaren-hi prestament un bon combat, que entraren e prengueren fins a la meitat del pont. E cascun dia s'hi feien de molts bells fets d'armes, emperò a la fi l'afligit rei hagué d'eixir per força de Londres

¹ Hampton, actual Southampton, port del sud de la Gran Bretanya.

² 'devastar, saquejar'.

³ 'vençut'.

⁴ Canterbury, seu arquebisbal. A la catedral hi ha el sepulcre de l'arquebisbe sant Tomàs Beckett, que hi fou assassinat el 1170.

⁵ 'aplegar, reunir'.

⁶ 'deshonrant, violant'.

per la gran fam que hi havia, e féu la via de les muntanyes de Galles, e passà per la ciutat de Varoic.

Com la virtuosa comtessa sabé que lo rei venia fugint e molt desaventurat, féu aparellar per aquella nit viandes e tot lo que mester havien. La comtessa, com a dona de gran prudència, pensà com poria restaurar la sua ciutat que no es perdés tan prest; e com véu lo rei, dix-li semblants paraules:

—Virtuós senyor, en gran aflicció veig posada la senyoria vostra e a tots quants en aquesta illa som; emperò, senyor, si vostra altesa volrà aturar en aquesta vostra ciutat e mia, la trobareu abundosa de viures e de totes coses necessàries per a la guerra, car mon senyor e marit, en Guillem de Varoic, qui era comte d'aquesta terra, forní esta ciutat e lo castell així d'armes com de bombardes, ballestes e colobrines e espingardes e molta altra artelleria;¹ e la divina Bondat per sa clemència, qui ens ha dats quatre anys següents molt gran abundància dels fruits de la terra. Per què, la senyoria vostra pot ací segurament estar.

Respòs lo rei:

—Comtessa, a mi par que vós me donau bon consell, pus la ciutat és tan fort e ben proveïda de totes coses necessàries a la guerra, e tota hora que jo me'n vulla anar ho poré ben fer.

—Sí, santa Maria, senyor —dix la comtessa—: posat cas que los moros fossen molts més que no són, per força han de venir per lo pla, que per l'altra part no poden per lo gran riu que hi és, qui fir a² les muntanyes de Galles.

—Molt só content —dix lo rei— de restar ací, e us preg, comtessa,

¹ la bombardera era una arma de foc, de calibre gran, curta i de boca ampla, antecessora del canó, que usava pedres com a projectils; la colobrina i l'espingarda eren armes de foc de calibre més baix que la bombardera. La ballesta és una arma amb un sistema mecànic complex per a llançar sagetes o passadors. *Artelleria* hi té el sentit genèric de 'màquines de guerra'.

² 'toca a, limita amb'.

que vós doneu orde que la mia host amb sos diners sia ben proveïda de les coses necessàries.

De continent la virtuosa comtessa se partí del rei amb dos donzelles, e amb los regidors de la ciutat anà per les cases, fent traure forment¹ e civades e tot lo que havia necessari. Com lo rei e tots los altres veren tan gran abundància de totes coses, foren molt contents, en especial de la molta diligència de la virtuosa comtessa.

Com los moros saberen que lo rei s'era partit de la ciutat de Londres, seguiren-lo fins que saberen que s'era recollit dins la ciutat de Varoic. Los moros, fent aquella via, combateren un castell e prengueren-lo, qui es nomenava Alimburg,² qui era a dues llegües³ on estava lo rei. E ja que havien conquistat una gran part del regne, e lo dia de Sant Joan, lo rei moro, per fer alegria, venc amb tot son poder davant la ciutat de Varoic. L'affligit rei cristià, veent-se amb l'esperança perduda, no sabé què pogués fer. Pujà-se'n alt en una torre del castell, mirant la gran morisma qui cremaven e destruïen viles e castells, fent morir tants cristians com podien, així hòmens com dones. Los qui campar podien venien cridant e corrent devers la ciutat, qui de bona mitja llegua los podien ben sentir los mortals crits que daven, per lo gran perdiment que feien, per ço com los convenia de morir o d'ésser catius en poder d'infels.

E estant en tal manera, lo rei, mirant la morisma e lo gran dan que feien, de grandíssima dolor pensava morir e, no podent més mirar la sua desolació, davallà de la torre on estava e entrà-se'n dins un petit retret,⁴ e aquí començà de llançar dolorosos sospirs, e los seus ulls destil·lant vives llàgrimes, fent les majors lamentacions que un home

¹ Tipus de blat de bona qualitat.

² Potser Wellingborough, uns quaranta quilòmetres a l'est de Warwick. També s'ha proposat el castell de Kenilworth, més a prop de Warwick.

³ En la llegua catalana antiga equivalia a 6.717 metres. En l'anglesa, a 4.828 metres.

⁴ 'cambra privada, apartada'.

jamés pogués fer. Los cambrers¹ qui estaven fora del retret estaven escoltant lo dol que lo rei feia. E com hagué molt plorat e lamentat, féu principi a semblants paraules.

CAPÍTOL 6

Lamentació que féu lo rei

—Si a Déu placent pot ésser que jo, més que vivent, miserable sia envergonyit, vinga la mort sobre mi, qui és lo darrer remei de tots los mals; car a mi creixen infinits sospirs, tants e tals, que, si virtut no em resistís, abreujaria los dies meus.² Oh de mi, desaventurat rei, que tot lo món mos dans a pietat mouen e tan pocs advocats en ma justa causa trobe! Oh rei sobirà de glòria, si la passió e poc saber vivament les mies fatigues a dir no em donen lloc, supleix tu, Senyor, los defectes de la mia ignorància, puix tan ample e clar camí te mostra la mia justícia! E no vulles, Senyor, per la tua pietat e misericòrdia, que aquest teu poble cristià, encara que sia gran pecador, no permeta la tua clemència que sia afligit per la morisma, mas conserva'l e defèn-lo, e sia reduït al teu sant servei perquè et puga servir e donar llaor e glòria. Car en tal punt estic com lo treballat³ mariner que, fallint-li aquell port a on esperança de repòs presumia, per ço recórrec a tu, sacratíssima Mare d'aquell Déu Jesús, que em vulles per la tua pietat e misericòrdia socórrer e ajudar; e delliura'm d'aquesta gran impressió⁴ en la qual só posat, a fi que en lo meu regne sia glorificat lo sant nom del teu gloriós Fill.

E estant l'afligit rei en aquestes lamentacions, posà lo cap sobre lo

¹ El de cambrer reial era un càrrec cortesà de confiança, responsable de la cura de la cambra del rei, en sentit ampli (robes, joies, tresor, etc.).

² 'em suïcidaria, si no fos perquè la virtut s'hi oposa'.

³ 'turmentat'.

⁴ 'opressió, destret'.

llit e donà-li de parer¹ que ves entrar per la porta del retret una bellíssima donzella vestida de domàs blanc, amb un petit infant en los seus braços; e moltes altres donzelles venien après d'ella cantant totes lo *Magnificat*.² Com fon acabat de dir, la senyora d'elles s'acostà devers lo rei e posà-li la mà sobre lo cap e dix-li semblants paraules:

—No dubtes, rei, en res; hages bona confiança que lo Fill e la Mare t'ajudaran en aquesta gran tribulació en què posat estàs. E lo primer home que veuràs amb llonga barba, que et demanarà per amor de Déu caritat, besa'l en la boca en senyal de pau, e prega'l graciosament que deixe l'hàbit que porta, e fes-lo capità de tota la gent.

L'adorit rei se despertà e no véu³ res; estigué admirat del somni que fet havia e pensà molt en aquell, recordant-li tot lo que vist havia. E isqué⁴ fora del retret, e foren allí tots los majors cavallers, qui digueren al rei:

—Senyor, tots los moros se són atendats davant la ciutat.

Lo rei féu molt bon esforç en la millor manera que pogué, e féu molt ben guardar⁵ aquella nit la ciutat.

Lo matí següent, lo comte ermità era pujat en l'alta muntanya per a collir herbes per a sustentació de sa vida, e véu la gran morisma que corrien tota la terra; desemparà la sua deserta habitació e recollí's dins la ciutat, la qual trobà molt adolorida. Lo pobre de vell, que molts dies eren passats que no havia menjat sinó herbes, véu la ciutat molt atri-bulada, anà-se'n al castell per demanar a la comtessa li plagués donar caritat. Com fong dins lo castell, véu lo rei qui eixia d'oir missa, e veent-lo molt prop de si, agenollà's davant ell e suplicà'l que per reverència de Déu li volgués dar caritat. E lo rei, recordant-li lo

¹ 'li semblà'.

² Himne litúrgic marià que comença amb el vers «Magnificat anima mea Dominum» ('La meua ànima magnifica el Senyor'). Es canta en l'ofici de vespres.

³ 'veié'.

⁴ 'eixí, sortí'.

⁵ 'vigilar'.

somni, ajudà'l a llevar, e besà'l en la boca, e pres-lo per la mà e mès-lo dins en una cambra. E asseguts, lo rei féu principi a semblants paraules.

CAPÍTOL 7

Com lo rei d'Anglaterra pregà a l'ermità

—L'esperança gloriosa que tinc de la tua molta virtut, pare reverend, me dóna ànimo de pregar-te que ens vulles donar ajuda e consell en la molta nostra necessitat, com te veja¹ home de santa vida e amic de Jesucrist, que vulles considerar e dolre't del gran dan e destrucció que aquests malvats infels² fan e han fet en lo nostre regne, que la major part de l'illa han destruïda, e han-me vençudes moltes e diverses batalles e morta la millor cavalleria que en lo meu regne era. E si no has dolor de mi, hages compassió de tant de poble cristià qui és jutjat³ a perpetual captiveri, e dones e donzelles qui són e seran deshonides e posades en captivitat; e contempla que, encara que aquesta ciutat sia ben proveïda de vitualles e de les altres coses pertanyents a la guerra, que per açò no ens porem molt sostenir per la morisma, que és molta, que ja tenen conquistada la major part de l'illa e no entendran⁴ sinó en la nostra destrucció, e majorment com no esperam socors de negú, si ja no de la misericòrdia de Nostre Senyor per mitjà de ta reverència. Per què et preg caramente, si tens amor a Déu ni caritat en tu habita, que hages compassió d'aquest afligit regne e desolació d'aquell, que per ta virtut te vulles despullar aqueixes robes que portes de penitència e vulles-te vestir les de caritat, que són les armes; que

1 'perquè et veig'.

2 'infidels', és a dir, no cristians.

3 'condemnat'.

4 'no tindran altra intenció'.

mitjançant l'adjutori divinal e la subvenció tua, nosaltres atenyérem gloriosa victòria de nostres enemics.

Acabant lo rei paraules de tanta compassió acompanyades, l'ermità féu principi a parlar de semblant estil.

CAPÍTOL 8

La resposta que l'ermità fa al rei

—La celsitud de vostra senyoria e excellència, mon senyor, me fa estar molt admirat com jo, essent pobre e dèbil, que la senyoria vostra me demane consell e ajuda, considerada la condició e disposició mia. Com l'excel·lència vostra no ignora la mia dèbil e antiga persona ésser posada en decrepitud gran, així per los molts dies com per l'aspra vida que per llong temps he sostenguda en la muntanya, no vivint sinó d'herbes e de pa, la mia virtut no pot ésser tal que bastàs a comportar les armes, majorment com no en sia usat.¹ ¿E demana la senyoria vostra a mi consell, qui teniu en lo regne vostre tants barons e cavallers valentíssims, aptes e molt destres en les armes, qui us poden millor de mi aconsellar e ajudar? Bé us sé dir, mon senyor, que si jo fos estat virtuós cavaller ni sabés alguna cosa en l'art de la cavalleria, e destre en les armes, jo de bona voluntat serviria la majestat vostra e posaria la mia dèbil persona a tot perill de mort per posar en llibertat tant poble cristià, e majorment a la majestat vostra, de la qual serà gran dany que en tan gran joventut hajau ésser desposseït de la vostra real senyoria. Per què suplic a l'excel·lència vostra que m'hajau per excusat.

L'adolorit rei, molt enutjat de tal resposta, féu principi a tal parlar.

¹ 'perquè no hi estic avesat'.

CAPÍTOL 9

Rèplica que lo rei fa a l'ermità

—No és d'admetre excusació de tan justa demanda si pietat e misericòrdia en tu habiten, car no ignora la tua reverència que los sants benaventurats e los màrtirs, per augmentar e defendre la santa fe catòlica, han batallat contra los infels e han obtesa gloriosa corona de martiri e triümfant glòria, confortat lo llur virtuós ànimo per la divina Potència. Per què, pare reverend, m'agenolle als teus peus e amb aquestes mies doloroses llàgrimes te torne a suplicar que si fidelíssim cristià est, que per reverència d'aquella sacratíssima passió que lo nostre mestre e senyor Déu Jesús volgué passar en l'arbre de la veracreu¹ per rembre² natura humana, que hages compassió de mi, afligit rei, e de tot lo poble cristià, qui tota la mia e llur esperança està en la misericòrdia de Déu e en la tua molta virtut. E açò no em vullés denegar per la molta bondat tua.

Mogueren a pietat les doloroses llàgrimes de l'entristit rei a l'ermità, e, amollit³ lo seu piadós cor, llançà dels seus ulls vives llàgrimes de gran compassió. Per bé que lo propòsit seu tostemps fon de subvenir-los, emperò volgué experimentar la constància del rei.

Aprés un poc espai que l'ermità hagué fet llevar lo rei, alleujades les sues llàgrimes, féu principi a tals paraules.

CAPÍTOL 10

La resposta definitiva que l'ermità féu al rei

—A tu, rei prudentíssim, jove, qui has viscut en benaventurada vida, mèritament s'esguarda en l'execució de les obres virtuoses subtilment

¹ La creu on Jesús va morir crucificat, identificada per metàfora amb l'arbre de la vida.

² 'redimir'. Jesús va morir per redimir els pecats de la humanitat.

³ 'estovat'.

mires;¹ e a mi, vell, seguint les regles de cavalleria, amb grandíssim perill gloriosa fama atenga.² Als vells animosos, basta que sens fer lletgesa de covards actes sostinguen la primera³ que en la joventut, amb excés de perillosos treballs, guanyaren. E, posat cas veritat les tues piadoses paraules advoque, raonablement han tengut en mi força les tues doloroses llàgrimes ans que mon deliber, no essent a tu publicat, justament m'hagués obligat a l'execució de tal empresa.⁴ Oh entristit rei! ¿I en tan poca esperança tens ta vida? Estutja⁵ aqueixes llàgrimes a menys desitjada fortuna que aquesta. Puix veig que tes pregàries són tan humils e justes, per amor d'Aquell⁶ per qui m'has conjurat e per amor de tu, qui est mon natural senyor,⁷ jo só content d'obeir los teus manaments e entendre amb summa diligència en la lliberació de tu e de ton regne, e em dispondré, si mester serà,⁸ d'entrar en batalla, així vell com me só, per defendre la cristiandat e augmentar la santa fe catòlica, e per baixar la supèrbia de la mafomètica secta,⁹ amb pacte tal que ta excel·lència se regesca a mon consell, car amb lo divinal adjutori jo et daré gloriosa honor a fer-t'he vencedor de tots los teus enemics.

Respòs lo rei:

—Pare reverend, puix me feu tanta gràcia, jo us promet, a fe de rei, que no passaré un punt l'ordinació vostra.

1 'et pertoca mereixedorament aspirar a l'execució d'obres virtuoses'.

2 'atenyi, obtingui'.

3 'mantinguin la fama primera', obtinguda en la joventut.

4 'i, si les teves paraules piadoses són inspirades per la veritat, les teves doloroses llàgrimes han tingut amb raó força sobre mi, abans que la meva decisió —que no t'he fet saber— m'obligués per justícia a executar aquest projecte'. Fins a «...de tal empresa», es reescrigué un parlament de Jàson a la *Història de Jàson i Medea* de Corella.

5 'estotja, desa'. La frase prové de la *novella* IV, 1, del *Decameró* de Giovanni Boccaccio.

6 Déu.

7 En el sistema feudal, el senyor natural és la dignitat nobiliària —en aquest cas, el rei— a qui un vassall està sotmès naturalment, per dret hereditari.

8 'si cal, si és necessari'.

9 L'islam, la religió dels musulmans (de Mafomet, nom català antic del profeta Muhammad o Mahoma).

—Ara, senyor —dix l'ermità—, com seràs defora, en la gran sala, mostra als cavallers e a tot lo poble la tua cara alegre e molt contenta, e amb gran afabilitat parlaràs a tots, e al dinar menja bé e donàt plaer, e mostra molt més alegria de la que acostumat havies, per ço que tots aquells qui tenen l'esperança perduda la puguen recobrar; car lo senyor o lo capità, per gran adversitat que li vinga, no deu mostrar la sua cara trista per no esmaiar¹ la sua gent. E fes-me dar unes vestidures de moro e veuràs lo que jo faré; car anant a la casa santa de Jerusalem fui en Alexandria, e en Barut² me fonc mostrada la llengua morisca, perquè aturí grans dies amb ells, e aprenguí dins Barut fer magranes³ de certs materials compostes, que estan sis hores en poder-se encendre, e com són enceses bastarien a tot lo món a cremar, que com més aigua hi llencen més s'encenen, que tota l'aigua del món no les bastaria apagar, si ja no les apaguen amb oli e amb resina de pi.

—Cosa és de gran admiració —dix lo rei— que amb oli e amb resina de pi s'hagen apagar e no amb altra cosa, car jo creia que l'aigua apagava tots los focs del món.

—No, senyor —dix l'ermità—. Si la senyoria vostra me dóna llicència que vaja fins a la porta del castell, jo portaré sol un material e amb aigua clara o amb vi encendreu una antorxa.

—Per la mia fe —dix lo rei—, molt hauré singular plaer de veure-ho.

E l'ermità prestament anà a la porta del castell per ço com a l'entrar hi havia vista calç viva, pres-ne una poca gleva e tornà on era lo rei; e pres una poca d'aigua e llançà-la-hi dessús, e encès amb una palleta una candela.

Dix lo rei:

¹ 'desanimar'.

² Beirut, actualment capital del Líban, un dels ports més importants de la Mediterrània oriental a l'edat mitjana.

³ Objectes incendiàris en forma de magrana o de pinya, confegits amb substàncies inflamables com ara sofre, calç viva, quitrà, resina, etc., i anomenats sovint *foc grec* per l'ús que en feien els grecs bizantins.

—Jo jamés haguera pogut creure experiència tal si de mos ulls no ho hagués vist. Ara no tinc res per impossible que los hòmens no sàpien fer, e en especial tals sabers cauen¹ en gents qui van molt per lo món. E preg-te, pare reverend, me faces gràcia de dir-me totes les coses necessàries per aquest fet de les magranes, del que hi és mester.

—Jo, senyor —dix l'ermità—, les iré a comprar, per ço com sé millor conèixer los materials si són bons, per ço com jo les he fetes moltes voltes de les mies mans. E com seran fetes, jo, senyor, iré tot sol devers lo camp dels moros, e prop la tenda del rei jo posaré les magranes; e com vendrà quasi l'hora de la mitjanit, les magranes seran enceses, e tots los moros cuitaran devers aquella part per apagar lo foc; e la tua senyoria estarà armat amb tota la tua gent. Com veuràs lo gran foc, amb tota la gent fir² sobre ells, e faç certa la senyoria tua que deu mília dels teus basten a desconfir³ cent mília dels altres; car jo puc dir amb tota veritat a l'excel·lència tua que trobant-me en Barut viu un altre cas semblant d'un rei contra altre, e amb l'ajuda de nostre senyor Déu e per consell meu la ciutat fonc lliberada dels enemics, e lo rei qui estava dins la ciutat fonc vencedor, e l'altre, qui el tenia assetjat, fonc vençut. E la senyoria tua deu fer son poder, e qualsevulla cavaller, de saber coses per a ofendre sos enemics e defendre sos amics.

CAPÍTOL 11

Les gràcies que lo rei d'Anglaterra fa a l'ermità

Plagueren a l'entristit rei les avisades paraules de l'ermità e féu-li infinites gràcies de la sua graciosa proferta,⁴ e pres⁵ en si molt gran alegria,

1 'es troben'.

2 'fereix, ataca, envesteix'.

3 'vèncer'.

4 'oferiment'.

5 'prengué, tingué'.

coneixent que lo consell que li dava era de virtuós cavaller. Acceptà aquell amb molta benignitat e prestament féu fer tot lo que l'ermità havia ordenat.

E com hagueren dat fi a llur raonament, lo rei isqué en la gran sala e mostrà la sua cara a la gent, molt alegre, e lo seu gest, que paria¹ tenir molt gran ànimo. Tots los cavallers estaven admirats com veien al rei tenir tanta contentació, car molts dies eren passats que no l'havien vist riure, ne la sua cara alegrar-se.

L'ermità, qui s'era partit del rei, poc espai passà que fon tornat de comprar les coses necessàries per a les magranes, e dix al rei:

—Senyor, un sol material nos manca, emperò jo sé que la comtessa ne té. Com son marit Guillem de Varoic era viu ne tenia molt, per ço com serveix a moltes coses.

Dix lo rei:

—Ara vull que los dos hi anem a la comtessa per haver-ne.

Lo rei tramès a dir a la comtessa com volia anar a parlar amb ella. E eixint la comtessa de la sua cambra, véu-se lo rei davant amb l'ermità.

—Comtessa —dix lo rei—, per vostra gentilesa e virtut feu-me gràcia que em doneu un poc de sofre viu d'aquell que té a foc, que no es pot apagar,² d'aquell que lo comte, vostre marit, tenia, e en les antorxes, per gran vent que fes, apagar no es podia.

Respòs la comtessa:

—¿Qui ha dit a vostra senyoria que mon marit Guillem de Varoic sabia fer tals antorxes amb tal llum?

—Comtessa —dix lo rei—, aquest ermità que ací és.

E la comtessa prestament anà a la cambra de les armes e portà'n tant que lo rei ne fonc molt content.

Com lo rei fonc tornat en la gran sala e lo dinar era ja prest, lo rei pres per la mà a l'ermità e posàs en la taula, e féu seure l'ermità al costat

¹ 'aparentava, mostrava'.

² 'es manté encès, sense consumir-se'.

seu, fent-li aquella honor que ell era mereixedor. Estaven admirats los servidors del rei de la molta honor que lo rei feia a l'ermità, e molt més estava admirada la virtuosa comtessa, per ço com li acostumava de donar caritat e prenia molt gran plaer e consolació de parlar amb ell, com li venia a demanar almoïna, que de les raons sues restava molt aconsolada. E dolia-li molt, per la molta honor que lo rei li feia, com més caritat no li havia feta, si bé d'ell havia la natural coneixença perduda. E dix a les sues donzelles les següents paraules:

—Oh, com estic molt enutjada de la mia gran ignorància, com no he feta molt més honor a aquest pobre d'ermità, car jo crec que ell deu ésser home de santíssima vida, com l'haja tengut tant de temps en la mia terra e no li he sabuda fer l'honor que ell era mereixedor! E veig ara que mon senyor lo rei, qui és tan benigne e piadós, lo fa menjar al seu costat. A tots los dies de ma vida me dolrà la poca honor que li he feta. Oh rei virtuós, pare de misericòrdia, lo que jo he fallit ho esmenau ara!

CAPÍTOL 12

*Com lo rei anglès donà llicència a l'ermità que anàs a fer
les magranes compostes*

Llevant-se de taula, lo confortat rei d'Anglaterra donà llicència a l'ermità que anàs a fer les magranes, les quals en pocs dies foren fetes. E, acabades aquelles, l'ermità se n'anà al rei e dix-li:

—Senyor, si vostra senyoria me dóna llicència, jo iré per donar compliment al que és estat deliberat. L'excel·lència vostra faça posar en orde tota la gent qui té d'eixir defora.

E lo rei dix que era molt content.

E en l'escura nit lo virtuós ermità mudà's les vestidures que tenia aparellades¹ de moro e per la porta falsa del castell isqué molt secretament,

¹ 'preparades'.

que per negú no fonc vist ne conegut, e posà's dins lo camp dels moros. E com a ell li paregué hora, llançà les magranes a una part del camp, prop d'una tenda d'un gran capità parent del rei moro, e, com fonc quasi passada la mitjanit, lo foc fonc tan gran e tan espantable que tots n'estaven admirats de les grans flames que llançava. E lo rei e los altres moros, desarmats així com estaven, cuitaren en aquella part on era lo major foc per apagar-lo, e no el pogueren jamés apagar per molta aigua que hi llançassen, ans com més aigua hi llançaven més s'encenia.

Lo virtuós rei d'Anglaterra, com véu lo gran foc, armat com estava, amb aquella poca gent que restada li era isqué de la ciutat e amb gran ànimo ferí en los moros, e feien tan gran destrucció d'ells que era cosa d'espant, que no prenien negú a mercè.¹

Com lo rei moro véu tan gran foc e tanta gent sua morta, cavalcà sobre un ginet² e fugí, e recollí's dins un castell que havia pres, qui havia nom Alimburg, e allí féu-se fort amb tots aquells qui del camp eren campats.

Fonc molt admirat ell e tots los altres moros com eren estats així romputs,³ car no podien pensar quina era estada la causa de tan gran desbarat,⁴ com ells fossen cinquanta vegades més que los cristians. Com los moros foren fugits, los cristians robaren⁵ lo camp dels moros, e fonc ja de dia clar, amb grandíssima victòria entraren dins la ciutat.

Lo rei moro, après passats quatre dies, tramès sos ambaixadors amb una lletra de batalla⁶ al rei d'Anglaterra, la qual era de la tenor següent.

1 'no perdonaven la vida a ningú'.

2 Tipus de cavall lleuger.

3 'desbaratats, vençuts'.

4 'desbaratament'.

5 'saquejaren'.

6 Carta de desafiament a batalla a ultrança d'un cavaller a un altre, per a resoldre un greuge o un conflicte.

CAPÍTOL 13

*Lletra de batalla tramesa per lo rei de la Gran Canària
al rei d'Anglaterra*

A tu, rei cristià, qui senyorejaves l'illa d'Anglaterra, dic jo, Abraïm,¹ rei e senyor de la Gran Canària, que si tu vols que aquesta guerra fine entre tu e mi e cesse la mortaldat entre lo teu poble e lo meu, si bé jo en esta illa d'Anglaterra sia més poderós que tu no est, així de viles com de castells com de gent e esforç² de cavalleria (car si lo gran Déu t'ha donada victòria sobre la mia gent, jo e los meus l'havem haguda de tu e de tots los teus moltes vegades dins la tua pròpia terra), emperò si tu volràs que no hi haja més escampament de sang, entrem en camp clos rei per rei, sots tals pactes e convinences:³ que si jo venç a tu, tendràs tota Anglaterra sots la mia potestat e senyoria, e em faràs de traüt⁴ dos-cents milia nobles⁵ cascun any, e en la festa del gran Sant Joan vestiràs unes robes mies, les quals jo et trametré, e aquell dia t'hages a trobar en l'una d'aquestes quatre ciutats, ço és, en la ciutat de Londres, o de Conturberi, o de Salasberi,⁶ o en esta ciutat de Varoic, per ço com ací só estat desconfit; e ací vull que es faça la primera festa, e açò serà en memòria e recordació de la victòria que jo hauré haguda de tu. E si fortuna administra que tu sies vencedor, jo me'n tornaré en la mia pròpia terra e tu restaràs amb pau en la tua, e amb gran repòs e tranquil·litat tu e tots los teus, e més, te restituiré totes les viles e castells que amb la mia pròpia mà victoriosa he guanyat e conquest.

Aquestes paraules no són per vanaglòria ne per menysprear la corona real, mas per ço com Déu és gran e darà a cascú la part que per sos mèrits serà mereixedor.

¹ Variant d'Ibraïm, forma àrab del nom hebreu Abraham.

² 'força, poder'.

³ 'acords'.

⁴ 'tribut, impost'.

⁵ El noble era una moneda d'or d'origen flamenc.

⁶ Salisbury, al sud de la Gran Bretanya.

CAPÍTOL 14

*Com los ambaixadors del rei de Canària portaren la lletra
de batalla al rei d'Anglaterra*

Partiren dos grans cavallers moros del castell d'Alimburg, los quals trametia lo rei de Canària a la ciutat de Varoic per ambaixadors al rei d'Anglaterra, e ans de llur partida trameteren un trompeta¹ a la ciutat per demanar salconduit.

Com lo trompeta fon al portal de la ciutat, les guardes² li digueren que s'esperàs un poc e tornarien-li resposta. Una de les guardes anaren prestament al rei per dir-l'hi; lo rei, hagut son consell, dix a la guarda que el deixassen entrar. Com lo trompeta fonc dins la ciutat, lo comte de Salasberi parlà amb ell e dix-li:

—Trompeta, jo us dic de part de la majestat del senyor rei que los ambaixadors poden venir salvament e segura, que no els serà fet negun dan.

E lo comte donà-li una roba de seda e cent nobles. Lo trompeta se'n tornà molt content, e ans que los ambaixadors vinguessen, l'ermità dix al rei les següents paraules:

—Senyor, espantem aquests moros de vista.³ Ordene vostra altesa dos grans senyors que isquen al portal per rebre los ambaixadors, e vagen amb molta gent e ben armats tots en blanc,⁴ mas que no porten bacinets⁵ al cap, e al portal, per guardar aquell, estiguen tres-cents hòmens així armats com los altres, e faça l'excel·lència vostra emparamentar tots los carrers per on han a passar, e totes les dones e donzelles, així velles com jóvens, qui comportar-ho⁶ poran, per les finestres e per

1 Oficial que, a més de tocar la trompeta en les celebracions cavalleresques, exercia funcions de missatger.

2 'la guàrdia, els soldats de la guàrdia'.

3 'amb un engany visual'.

4 Amb l'arnès complet de peces metàl·liques protegint el cos i les extremitats.

5 Casc de forma ovoide, que pot dur careta i bavera.

6 'suportar-ho, resistir-ho'.

los terrats posen draps a l'entorn, tan alts que donen a les dones fins als pits,¹ e cascuna d'estes tinga una armadura de cap.² E com los ambaixadors passaran e veuran l'arnès lluir, pensaran que tot és gent d'armes. E los tres-cents qui guardaran lo portal, a les espatlles, per altres carrers desviats, isquen per les places e cantons e com los ambaixadors seran passats, facen així com he dit fins que sien davant l'altesa vostra. E certament ells prendran gran espant com veuran tanta gent d'armes, amb la batalla que han perduda, que no saben com ne en quina manera; e ara que vegen la molta gent, hauran a creure que socors de moltes gents nos és vengut d'Espanya o de França o d'Alemanya.

Lo rei tingué per molt bo lo que l'ermità havia dit, e tots los de son consell; e així fonc fet. Elegiren al duc de Lencastre³ e al comte de Salasberi⁴ que rebessen los ambaixadors, e amb ells anassen quatre mília hòmens, e cascú d'aquells portàs en lo cap una garlanda de flors. Isqueren fora de la ciutat per recebir⁵ los ambaixadors una bona milla. Dix lo duc de Betafort:⁶

—Digau, pare ermità, puix tantes cerimònies han de fer, los ambaixadors, ¿com trobaran al rei, vestit o despullat, o armat o desarmat?

—Si ira no hi mesclau en vostres paraules —dix l'ermità—, bona demanda feu, emperò veig lo que signifiquen vostres paraules, que és més inclinació de mal que de bé. Per ço com só vell e ermità, me voleu vituperar en lo consell e davant mon senyor lo rei: arreglau-vos en vostre parlar; si no, jo us posaré una brida⁷ en la boca que us faré parar a cada pas.

1 'que arribin fins a l'alçada del pit', deixant el cap al descobert.

2 El casc o bacinete (com «l'arnès» a la frase següent).

3 Lancaster. El ducat formava part de la casa reial anglesa (el rei Enric VI era de la casa de Lancaster).

4 Salisbury. A l'època de Martorell, el comtat recaigué en Richard Neville i el seu fill homònim (que fou també comte de Warwick).

5 'rebre'.

6 Bedford. Enric VI investí amb el ducat el seu germà Joan de Lancaster, que es distingí a la guerra dels Cent Anys.

7 Corretges que subjecten el cap del cavall per guiar-lo i frenar-lo; una part de la brida, el fre, s'introdueix a la boca del cavall.

no-res-menys estimava que la princesa ardentment se mesclava en les apurades flames de son voler.

E sobre la tomba, amb lletres d'or estaven esculpts aquests tres versos:

*Amor cruel, qui els ha units en vida
i amb greu dolor lo viure els ha fet perdre,
après la mort los tanque en lo sepulcre.¹*

CAPÍTOL 486

De la molta honor que fon feta al cos de Tirant en Bretanya

No es poria per llengua expremir les grandíssimes solemnitats que foren fetes en Bretanya en la sepultura de Tirant, car per lo duc de Bretanya e per la duquessa e per tots los parents e parentes de Tirant fon fet molt gran dol de la sua mort com saberen los actes d'immortal recordació que per ell eren estats fets, e la gran prosperitat en què pujat era. E en aquell cas ja era mort lo pare e la mare de Tirant.

E lo rei de Fes molt grans almoines e beneficis per l'ànima de Tirant féu, e de la princesa, que despès molt bé e copiosament los dos-cents mília ducats que l'emperador li havia dats. E festejat molt per lo duc e per tots sos parents, deliberà de tornar-se'n en la sua terra, car sis mesos havia estat en Bretanya per dar bon compliment a tot lo que l'emperador li havia dat càrrec.

Lo rei de Fes e la reina prengueren comiat del duc e de la duquessa e de tots los parents, qui tenien gran dolor de la llur partida. E lo vescomte de Branches pres, per semblant, comiat de tots. E recolliren-se en les galeres, e feren llur via devers les terres del rei de Fes.

¹ Versos de Joan Roís de Corella, que constitueixen l'epitafi dels protagonistes de la seva *Història de Leànder i Hero*.

E Nostre Senyor los donà tan bon temps que en breus dies foren en lo port de Tànger.¹ E aquí isqué lo rei de Fes e la reina, amb tota la sua gent. E lo vescomte de Branches, amb les quaranta galeres, se'n tornà en Constantinoble amb bon salvament, e fon molt ben rebut per l'emperador, qui desitjava molt saber lo que havien fet en Bretanya.

Lo vescomte de Branches féu molt discreta relació a l'emperador de tot lo que havien fet, així com per sa majestat era estat manat. L'emperador hi pres molt gran plaer, e comprà de continent lo comdat de Benaixí, qui era de la princesa, per tres-cents mília ducats, e donà'l al vescomte de Branches en premi de sos treballs. Aprés donà a tots aquells qui s'eren casats amb les criades de l'emperadriu e de la princesa bones heretats, que en podien molt bé viure a llur honor e cascu segons son grau, que tots n'estaven molt contents. E aprés per temps casà totes les altres, així com de bon senyor se pertanyia.

CAPÍTOL 487

*Com l'emperador tragué de presó lo soldà e lo Turc,
e féu pau e lliga² amb ells*

La fortuna pròspera favorí tant aquest emperador Hipòlit, e fon tan virtuos cavaller, que augmentà, per sa alta cavalleria, molt l'Imperi grec e amplià aquell de moltes províncies que ell conquistà, e ajustà molt gran tresor per la sua molta diligència. Fon molt amat e temut de sos súbdits e encara dels veïns senyors qui li estaven entorn de l'Imperi.

E aprés pocs dies que ell fon fet emperador, féu traure de presó lo soldà e lo Gran Turc e tots los altres reis i grans senyors qui amb ells presos eren, e feren pau e treva a cent e un any; e festejà'ls molt, que ells ne foren tan contents que li feren moltes submissions e de grans

¹ Ciutat a la costa atlàntica del Marroc, a prop de l'estret de Gibraltar.

² 'aliança'.

ofertes, tota hora que els hagués mester, de valer-li contra tot lo món. Aprés l'emperador, amb dues galeres, los féu passar en la Turquia.

Aquest emperador Hipòlit visqué llong temps. Emperò, l'emperadriu no visqué, après de la mort de sa filla, sinó tres anys. E l'emperador, après poc temps, pres una altra muller, la qual fon filla del rei d'Anglaterra. Aquesta emperadriu fon de grandíssima bellesa, honesta, humil e molt virtuosa e devotíssima cristiana; la qual gentil dama parí de l'emperador Hipòlit tres fills e dues filles, los quals fills foren molt singulars cavallers e valentíssims. E lo fill major fon nomenat Hipòlit així com lo pare, e visqué tota la sua vida com a magnànim senyor e féu de molts singulars actes de cavalleria, dels quals lo present llibre no recita, ans ho remet a les històries qui foren fetes d'ell. Mas l'emperador, son pare, ans que morís, heretà molt bé a tots sos parents e criats e servidors.

E com l'emperador e l'emperadriu passaren d'esta vida, que foren molt vells, moriren los dos en un dia e foren posats en una molt rica tomba que l'emperador s'havia feta fer. E podeu creure que per lo bon regiment e per la bona e virtuosa vida, són collocats en la glòria de paradís.

DEO GRATIAS

Ací feneix lo llibre del valerós e estrenu cavaller Tirant lo Blanc, príncep e cèsar de l'Imperi grec de Constantinoble, lo qual fon traduït d'anglès en llengua portuguesa, e après en vulgar llengua valenciana, per lo magnífic e virtuós cavaller mossèn Joanot Martorell, lo qual, per mort sua, no en pogué acabar de traduir sinó les tres parts. La quarta part, que és la fi del llibre, és estada traduïda, a pregàries de la noble senyora dona Isabel de Lloris, per lo magnífic cavaller mossèn Martí Joan de Galba. E si defalt hi serà trobat, vol sia atribuït a la sua ignorància; al qual nostre senyor Jesucrist, per la sua immensa bondat, vulla donar, en premi de sos treballs, la glòria de paradís. E protesta que, si en lo dit llibre haurà posades algunes coses que no sien catòliques, que no les vol haver dites, ans les remet a correcció de la santa catòlica Església.

FON ACABADA D'EMPREMTAR LA PRESENT OBRA
EN LA CIUTAT DE VALÈNCIA, A 20 DEL MES
DE NOVEMBRE DE L'ANY DE LA NATIVITAT DE
NOSTRE SENYOR DÉU JESUCRIST 1490.

GLOSSARI

Aquest glossari recull mots antics i mots vius amb accepcions diferents de les actuals, i té la funció de complementar l'anotació del text per tal d'evitar la repetició de notes lèxiques. Se n'han exclòs els mots amb entrada en el DIEC, amb l'excepció principal del vocabulari tècnic de la cavalleria, la navegació i la guerra. No s'hi recullen, en general, sentits figurats i locucions. Els verbs hi són entrats per l'infinitiu, tot i que es registren també algunes formes verbals poc comunes. Els adjectius i els participis s'entren sempre en la forma masculina. Les indicacions gramaticals es reserven als casos en què cal desfer alguna ambigüitat, amb aquestes abreviacions: subst. m.: substantiu masculí; subst. f.: substantiu femení; adj.: adjectiu; adv.: adverb; pers.: persona; sing.: singular; pl.: plural; pres.: present; pret. perf.: pretèrit perfet; cond.: condicional; fut.: futur; imp.: imperatiu; ind.: indicatiu; subj.: subjuntiu; part. pass.: participi passat.

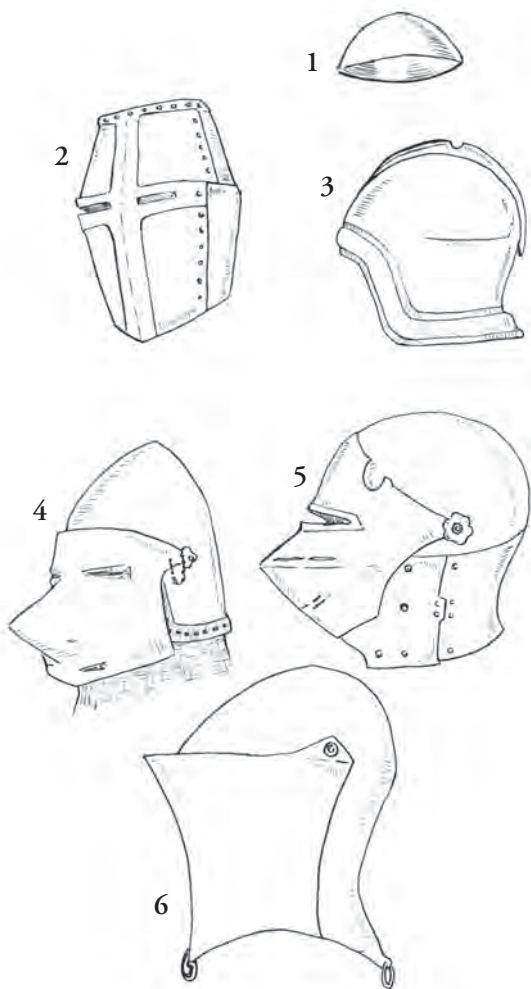
acerat: guarnit amb acer
acertar-se: realitzar-se, acomplir-se
acomandar: encomanar
acórrer: ajudar
acost: ajuda, protecció
acostament: sou, subsidi

acunçat: ben tallat, ben polit
adarga: escut amb forma de cor o de dos ovals superposats
adevinalla (*per adevinalles*): per endevinació
adherent: seguidor, seuaç

adherir: consentir, accedir
adobar: amanir
adular: udolar
afeat: fidel
afectat: 1 afectuós; 2 afecte
afix: pròxim
afollar-se: avortar
afollat: mutilat, impedit, esguerrat
afortuït: fortuït
afronte: enfrontament, xoc armat
agreujar: ofendre, fer un greuge
aguait: vigilància
aïna: aviat
ajunyar: junyir, unir
alabaust: alabastre
alacaió: soldat de peu turc
albornús: barnús, capa de llana amb caputxa
alendar: alenar, respirar
algemia: aljama, parla romànica dels cristians
alienat: abstret, fora de si
alimitar: limitar
allenegables: que llisquen, que passen de pressa
allenegants: llenegosos, relliscosos
allenegar (de): abaixar-se a, atrevir-se a
allenegat: atrevit, incontrolat
alleujament: allotjament
almirant: cap d'un exèrcit musulmà
alquinal: vel que cobreix el cap de les dones musulmanes
altar, altar-se de: agradar
altària: alçària
altísim: altíssim
amagàs: 2a pers. pl. pret. perf. amagar

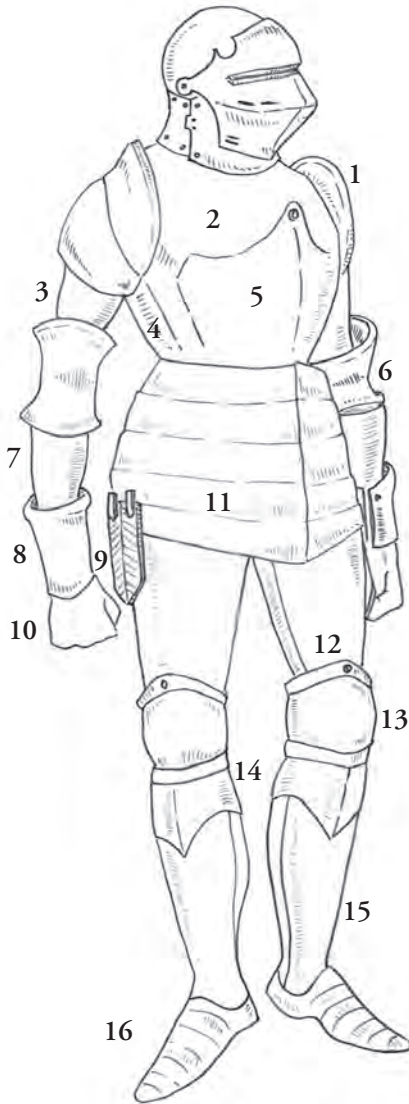
amaríssim: molt amargant
amaritud: amargor
amist: 2a pers. sing. pret. perf. amar
amonestar: comminar
amprar: demanar, pregar, sollicitar
amprar-se de: servir-se de
anafil: trompeta llarga de canó recte
anar (a gran anar): de pressa
angústia: angoixa
aniversari: cerimònia funeral
antic: vell
antiquitat: vellesa
aplicar: afegir
apoderar-se: fer-se fort, refermar-se
apoderar: aconseguir
aproïsmar: aproximar
aptesa: astúcia
apuntament: cita
apurar-se: purificar-se (un metall)
arbrer: tauler de la ballesta, on hi ha el mecanisme per a parar-la
aristol: extrem inferior de l'asta d'una llança
arredolar: rodolar
art: astúcia, artífici
artelleria: artilleria, conjunt de màquines de guerra; per extensió, eines
asit: ferm, ben disposat
asseit: part. pass. de seure
assetjar: 1 posar setge; 2 assitiar, emplaçar
assinestrar: ensinistrar, instruir
assoldejar: allistar i pagar els soldats
atant: tant
atènyer: 1 complir; 2 arribar
atès: 3a pers. pret. perf. atènyer
aturar: haver-hi

articulacions de l'aixella i el colze poden dur la protecció afegida d'uns discs metàl·lics còncaus anomenats **vairescuts**, o d'uns **gossets** de malla. El lector trobarà una rica informació descriptiva, documental i gràfica sobre els arnesos medievals al llibre de Martí de Riquer *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals* (Barcelona: Ariel, 1968).

Cascs

1. Cervellera
2. Elm (segle XIII)
3. Celada
4. Bacinet
5. Elmet
6. Elm (segle xv)

**Llegenda arnès
del cavaller**

1. Epatllàs
2. Peto
3. Guardabraç
4. Dorsal
- 2 i 4. Plates (conjunt
de peto i dorsal)
5. Pancera
6. Colzera
7. Avantbraç o
amambràç
8. Manyopa
9. Escarsella
10. Guantellet
11. Faldatge
12. Cuixot o cuixera
13. Genollera
14. Arnès de cama
15. Gambera
16. Sabatò, sabata
de ferro

Aquesta edició del *Tirant lo Blanc*, de Joanot Martorell,
s'ha acabat d'imprimir el dia 20 de novembre de 2021,
cinc-cents trenta-un anys anys després que fos publicat a València.
S'ha compost amb tipus Adobe Garamond Pro i s'ha imprès
sobre paper certificat ecològic Coral Book Ivory de 70 grams.